

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI FAKULTETI

UMUMIY PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

“Himoya qilishga ruxsat beraman”

Boshlang'ich ta'lism pedagogikasi fakulteti dekani

_____ dots. M.Rabbimov

“____” _____ 2013 y.

5141700 – Boshlang'ich ta'lism yo'nalishi bo'yicha bakalavr
darajasini olish uchun

**TA'LIM JARAYONIDA YOSHLARNING INTELLEKTUAL IJODIY
QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI**
mavzusida bajarilgan

B I T I R U V M A L A K A V I Y I S H I

Bajaruvchi: Safarboyev Ilhom

**Ilmiy rahbar: katta o'qituvchi,
Sh.E.Yuldashev**

Ishni himoyaga tavsiya etaman katta o'qituvchi, Sh.E.Yuldashev _____
(ilmiy rahbar ismi va sharifi) _____ (imzo)

BMI “Umumiy psixologiya”
kafedrasi ____ sonli yig'ilish qarori bilan
(____, _____ 2013 y) himoyaga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: dots. Alimqulov Yo.R. _____
(Ismi va sharifi) _____ (imzo)

JIZZAX 2013

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. PSIXOLOGIYA FANLARIDA INTELLEKT MUAMMOSINING O'RGANILISHI	9
1.1. Ilmiy psixologik adabiyotlarda intellekt muommosining o'rganilishi va hozirgi kundagi holati.....	9
1.2. Intellektual ijodiy qobiliyatlar rivojlanishining psixologik jihatdan tadqiq etilishi	19
II BOB. YOSHLARNING INTELLEKTUAL IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH.....	29
2.1. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari.....	29
2.2. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish metodlarini tadbiq etish.....	37
2.3. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni diagnostika qilish va korreksiyalash usullari	42
UMUMIY XULOSALAR	51
TAVSIYALAR.....	53
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	54

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy, ilmiy-tyexnikaviy taraqqiyoti ko'p jihatdan aql-ziyo egalarining, ijodiy, buniyodkorlik faoliyatiga, ayni vaqtda ularning keng bilimlariga bog'liqdir. Jamiyatimizdagi barcha sohalar taraqqiyotida ta'larning beqiyos o'rni e'tiborga olinib, ta'lim-tarbiya tizimi mazmunini takomillashtirish, uni davr talablari bilan uyg'unlashtirish maqsadi yo'lidagi sa'y-harakatlar jadal sur'atlarda davom etmoqda.

Hozirgi jamiyatda aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat, ruhan boy avlodga ta'lim-tarbiya berish, mustaqil davlatimiz oldidagi eng muhim va dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi zamirida esa yuksak axloqiy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan, madaniyatli, e'tiqodli, ma'rifiy va ma'naviy jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash kabi vazifalar belgilangan¹.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini inson tafakkuri va aqliy salohiyati, ma'naviyati va madaniyati belgilab beradi. Insondagi ushbu hislatlar bevosita ta'lim dargohlarida shakllanadi va rivojlanadi. Maktabdagi ta'lim va tarbiya tizimi esa farzandlarimizning rivojlanayotgan qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirishga, ularning intellektual imkoniyatlariga asoslanib, kuchli shaxslar qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Ushbu maqsad va vazifalarni esa xalq ta'limi tizimi xodimlari amalga oshiradi. Shu bois ham yosh avlodlarga ta'lim – tarbiya berish, ularning intellektual bilimlarini rivojlantirish va ularni qo'llab quvvatlash dolzarb ijtimoiy ehtiyojlardan sanaladi.

Intellektual imkoniyatlarni rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, hozirgi kundagi ilmiy tadqiqot ishlari asosan intyegratsiyalashgan dastur asosida fanlararo umumlashtirish bilan olib

---

¹Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: O'zbekiston, 1997. 23 b.

borilmoqda². Bu esa o'z navbatida bola faoliyatining aniq turlarini emas umumiyligini qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning qobiliyatları va yuqori imkoniyatlariga asoslanib ularning tegishli saviyadagi ta'lmini tashkil etishga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlari ozchilikni tashkil qiladi, bu esa ushbu muammoning psixologik jihatdan juda kam o'rganilganligidan dalolat beradi.

Bundan kelib chiqadiki, intellektual imkoniyatlarni rivojlantirish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ta'lmini tashkil etish va uning mazmuniy ta'minoti haqida bir nuqtai nazarning yo'qligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda **intellektual** so'zining ma'nosini aytib o'tish o'rinnlidir.

Intellektual – so'zining lug'aviy ma'nosi aqliy jihatdan yetuklik, fahm-farosat, aql-idrok, zakovat, zukko ya'ni zakovatli inson, zukko bo'lish demakdir.

Mavzuning dolzarbliji. Psixologiyada aql-zakovat, ya'ni intellekt muommosi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ist'edod, qadriyat, ma'naviyat hamda aql zakovat etnopsixologik nuqtai- nazaridan millat ko'zgusi hisoblanadi. Aql zakovat insoniyat yashab turgan jamiyatning ruhiy-manaviy omilidir. Binobarin, aqliy imkoniyat mazmuni va mohiyati bevosita mujassamlashgan bo'ladi. Jamiyat takomillashuvining bosh omili bu - barkamol avlod, keng ko'lalni, teran fikrlovchi, bilimdon shaxslarning shakillanishidir.

Shu sabab hozirgi kunda Respublikamizda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda yoshlar uchun har tamonlama tokomillashuvini shu jumladan intellektual rivojlanishni taminlash uchun yetarli sharoitlar yaratilgan. Barcha ta'lif muassasalari maktabgacha ta'lif muassasalari, maktablar, o'rta mahsus kasb hunar ta'limi oily dargohlar kompyuterlar bilan taminlangan. Barcha ta'lif muassasalari o'qitishning eng yangi texnik jihozlari bilan taminlangan. Yosh avlodning intellektual jihatdan rivojlanishi uchun yetarlicha sharoitlar yaratildi.

---

2 Ильясов И.И. Новый взгляд на умственное развитие и развивающее обучение // Вопросы психологии. - 1996. - №3. - С. 138-141.

Jumladan Raspublikamiz Prezidenti I. A.Karimov 2012 yil 17 fevralda «Yuksak bilimli va intellektual avldodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va madernizatsiya qilishning eng muxim sharti» mavzusidagi xalqaro konferensianing ochilishi marosimida 48 dan ziyod davlatlardan kelgan mexmonlarga tashakkur bilidirib, O’zbekistonda bugungi kunda shakllangan ta’lim tizimi islohatidagi tajribalarimizni muxokama etish biz uchun yuksak sharaf ekanligini ta’kidlab o’tdilar. Shuningdek yurtimizdagи ta’lim tizimi haqida 12 yillik majburiy bepul ta’lim, darslar 7 tilda olib borilishi – 1500 dan ortiq kolej va liseylardagi shart – sharoitlar, oliygohlar hamda yuksak texnalogiyalar haqida so’zladilar. Anjuman qatnashchilari O’zbekiston ta’lim tizimiga tan berdilar. Bundan ko’rinib turibdiki yoshlarning intellektual rivoji ta’minlangan. Faqatgina yoshlar bunday imkoniyatlardan foydalana olmoqlari kerak.

Jamiyat taraqqiyoti teran fikrlovchi, aqli shaxslar rivojiga bog’liq bo’lmoqda, bunda jamiyat inson intellekti rivojini ta’minlasa, inson ana shunday jamiyat rivojlantirgan intellekti bilan jamiyatni taraqqiy ettiradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, intellekt rivojining psixologik jihatlari mavjud. Bunday psixologik jihatlarga inson ongingin rivoji, intellektning paydo bo’lishi hissiy intellekt masalalari, jins va intellekt, intellekt yetishmovchiligi, intellektning tuzilishi masalalari, intellekt tarixi kabilar kiradi. Yuqoridagi fikrlardan intellekt rivoji psixologik muommolardan biri eg’kangligiga ishonch xosil qildik.

Afsuski, umumta’lim muassasalari boshlang’ich sinf o’quvchilarida hozirgi vaqtgacha, biror fan yoki soha doirasida qiziqishi baland, qobiliyatli o’quvchilarning ta’limini tashkillashtirish muammosini hal etish yo’llarining pedagogik-psixologik, ilmiy va uslubiy jihatlari ishlab chiqilmagan. Biz tadqiqotning dolzarbligini boshlang’ich sinf o’quvchilarida intellektal imkoniyatlarini rivojlantirish muammosi kam o’rganilganligi va shu kungacha olib borilgan tadqiqot natijalari aynan ushbu mazmunga mos emasligi bilan izohlaymiz.

Keltirilgan fikr va mulohazalar tadqiqot ishining dolzarbligini yana bir bor ta’kidlaydi.

Muommoning o'rganilganlik darajasi. Jamiyat davlat taraqqiyotiga inson aql zakovati bilan erishiladi. Insonning aqliy taraqqiyotini tadqiq qilish bugungi kundagi fan oldida turgan muhim vazifalardan biri bo'lib qolmasdan, balki bu muommo qadimdan mutafakkirlar olimlar diqqai markazida bo'lib kelgan. Hatto mazkur muommo antik dunyoda yashab ijod etgan faylasuf olimlar diqqatini o'ziga jalb etgan. Ular dunyoni bilishning asosi aql ekanligini ta'kidlaganlar. Haqiqatdan ham intellekt insonning har tamonlama rivojlanishini, obro' qozanish, e'tiborga ega bo'lish, hayotda o'z o'rnni topishga ham ko'mak beradi.

O'quvchilar aqliy kamolatini o'rganish ayni kunning dolzarb muommolaridandir. Aqliy kamolatning rivoji ko'p jihatdan o'quv faoliyati bilan bog'liq masaladir. Atrofni bilish va anglashni, fikr yuritish va mustaqil mushohada yurita olish, sezgirlik va zehn, qobiliyat va iqtidor aql bilan bog'liq. Inson aqlining o'sishi jamiyat taraqqiyoti bilan ham bog'ldiqdир. Jamiyat taraqqiy etgani siyin inson ongi ham taraqqiy etadi. Mazkur ishimiz mavzusiga oid ilmiy tadqiaot ishlariga nazar tashlasak, bu yo'naliishdagi muommoni o'rganish juda qadimdan boshlanganligini ko'ramiz. Chunonchi, A.Bine, T.Simon, L.Termin, E.Torndayk, Spirmen, F.Frimen, Tyorstoun, J.Gil'ford, T.Ribo, J.Piaje, Mak Ferson, K.Teylor kabi chet el hamda rus psixologlari o'z ishlarini intellekt muommosini yoritib o'tishga harakat qilganlar.

Shu kabi tadqiqotlar natijasida intellekt rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan ko'plab psixodiagnostik vositalar ishlab chiqilgan. Bular jumlasiga Bine – Simon, G.Ayzek, Djeis Kettel, Termin, Veksler, P.Torreks, A.Anastazi kabilar tamonidan ishlab chiqilgan testlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Bulardan xozirgi kunda ham amaliyotda keng foydalanimoqda.

Intellekt rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganish borasida respublikamiz olimlari tamonidan ham bir qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, M.T.Davletshin, E.G'.G'oziyev, Sh. Usmonova, V.M.Karimova, M.M.Mamatov, B.R.Qodirov kabi olimlarimiz tamonidan intellektning rivojlanish muommosi o'rganilgan va o'rganilmoqda. Bunday

tadqiqotlar respublikamizda yetishib kelayotgan yosh avlodning intellektual taraqqiyoti uchun xizmat qiladi. Shular asosida xozirgi kunda intellekt rivojlanishini o'rganishga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Shunga qaramay intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari muommo bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi:

O`quvchilar intellekti rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganish.

Tadqiqotning vazifalari:

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalarni belgilab oldik.

- tadqiqotimiz muommosidan kelib chiqqan holda mavjud ilmiy manbalarni tahlil etish va shu asosda ilmiy xulosalar qilish;
- intellekt tushunchasining o'ziga xos tarzda tushuntirilishini o'rganish.
- yoshlar intellektining rivojlanishini o'rganish
- Intellekt rivojida bilish jarayonlarining o'rni va ahamiyatini o'rganish.
- Intellekt rivojiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish
- Intellekt psixodiagnostikasi va psixokarreksiyasini o'rganish

Tadqiqotning predmeti:

Intellekt rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va olingan ilmiy xulosalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti:

O`quvchi yoshlarning intellektual rivojlanishining innovatsion psixologik usullari va ushbu psixologik jarayonning ta'limga rolini ilmiy tahlili jarayoni.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy metodologik asosini O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari, farmonlari, qarorlari, O`zbekiston Respublikasi qonunlari, Vazirlar mahkamasining pedagogik ta'limga doir qarorlari, O`zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risda»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «2004-2009 yillarda mакtab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliyl dasturi», O`zbekiston Respublikasida amal qiladigan uzlucksiz ta'lim-tarbiya tizimining nazariy asoslari, qonuniyat va tamoyillari, o'ziga xos yo'nalishlari ta'lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, pedagogika tarixi taraqqiyoti bosqichlarini o'rgatuvchi fanlar bo'yicha to'plangan materiallar, milliy

pedagogikamiz tafakkuri durdonalarini mujassamlashtirgan manbalar, ilmiy asarlari, sharqona ta'lim-tarbiya vositalari va metodlarini o'z ichiga olgan ilmiy manbalar tashkil qiladi.

Tadqiqotning metodlari:

Kuzatish, suhbat, test, anketa va eksperimental metodlar yordamida o'quvchilar intellektini aniqlash

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

Intellekt rivojlanishi psixologik jihatlari aniqlandi. Inson ongingin sog'lom rivoji psixologik jarayonlarning narmal rivoji, muhit, rasmiy belgilar, ta'lim - tarbiya usullari, hamda yetarlicha moddiy – ma'naviy shart – sharoitlar bilan bog'liqlik tadqiq etildi.

Muommoning bunday o'rganilishi intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari to'g'risidagi ilmiy tasavvaurlarni to'ldirdi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati:

Tadqiqot ishi yuzasidan amalga oshirilgan ilmiy adabiyotlar sharhi, manbalar taxlili, ilgari surilgan nazariy g'oyalar va ishlab chiqilgan xulosalar psixologiyadagi nazariy bilimlarni yanada boyitishga xizmat qiladi. Ayniqsa psixologik jihatlarining rivoji, intellekt rivojlanishiga ta'siri muommolari e'tiborga loyiqdir.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati:

O'rganilgan muommo yuzasidan ishlab chiqilgan tavsiyalar psixologlar, o'qituvchilar, ota – onalar, o'quvchilar, talabalar, uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Ishning tuzilishi va xajmi:

Bitiruv malakaviy ishi kirish, 2 ta bob, 5 ta paragraf, xulosa va tavsiyalar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB. PSIXOLOGIYA FANLARIDA INTELLEKT MUAMMOSINING

O'RGANILISHI

1.1. Ilmiy psixologik adabiyotlarda intellekt muommosining o'rganilishi va hozirgi kundagi holati

Ilmiy manbalarda qayd etilishiga ko'ra intellekt lotincha “**intelectus**” so'zidan olingan bo'lib, u odatda aql – idrok, anglash, tushinish faxmlash degan ma'noni anglatadi. Intellekt individning ma'lum darajada mustaxkam, barqaror aqliy qobiliyatlar tuzishdan iboratdir.

Insonning aqliy taraqqiyotini tadqiqot qilish bugungi kundagi fan oldida turgan muxim fazifalvrdan biri bo'lib qolmasdan, balki bu muommo qadimgi davrdan beri mutafakkir, ma'rifatparvar olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgandir. Xatto mazkur masala antik dunyoni yashab ijod etgan atoqli faylasuf olimlarning diqqatini o'ziga jalb etgan. Ularning nuqtai nazariga ko'ra, “nuo” inson ruhining oliy, shuning bilan birga o'ziga xos aqlii tarkibi bo'lsa, chunonchi Platon va Aristotellar olam hamda borliqni bilishning eng maqbul ekanligini takidlab o'tadilar. Xuddi shu boisdan, “kus” /aql/ bilishning eng yuksak bosqichi sifatida talqin qilinadi.

O'rta asrga kelib, “intellekt” tushinchasining mazmuni va moxiyati ilm fan maxsullariga asoslangan xolda yanada kengaydi. Masalan o'sha davrdagi eng keng tarqalgan ta'llimotlardan tarqalghanhisoblingan oxolastikada ilohiy intellekt tushinchasi talqin qilina boshlandi hamma mazkur atama /termin/ bilan oliy, yuksak yuqori bo'lgan qibiliyatları tushintiriladigan bo'ldi. Mashxur faylasuf Kantning ta'llimotiga binoan intellekt nemischa **verstandlar** – bu bizdag'i mavjud barcha tushunchalar tuzilishining strukturaviy bilish qobiliyatidir.

Intellektning moxiyati va taraqqiyotini tushintirishda qadimgi zamonaviy turli xususiyatga ega bo'lgan oqimlar xukm surib, ular ma'lum bir fikrlar, muloxazalar negizida birlashgan hamda huddi shu yondashuv qurshovida bahslashganlar. Olimlar o'rtasida intellektning moxiyatini tushintirishda, uni talqin qilishda va xaspo'shlashda ikki kishi qarashi mavjud bo'lgan.

1. Birinchi gurux vakillarining, intellektual xususiyatlar odamlarda rasmiy yo'l bilan ota – onalar tamonidan beriladi.

2. Ikkinci gurux namoyondalari esa intellektni bola idrokining tezligi va tashqi qo'zg'atuvchilarga nisbatan munosabatibilan bog'lab tushintirganlar.

Xozirgi davrga kelib esi insonning aqliy taraqqiyotini o'rganish uchun hyech vaqt kechiktirib bo'lmaydigan qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Intellekt muommosi sobiq savet psixologiyasida va chet elda intellekt moxiyatini talqin qilishda tushinchaligida turli yondashilsa ham, lekin umumiy maqsad bitta bo'lib, u ham bo'lsa, insonning intellektual, taraqqiyoti uning xususiyatlari, o'ziga xosligini ochib berishdan iboratdir. Ko'pgina manbalarda sobiq savet psixologiyasida aqliy istedod yoki qobiliyat deb yuritilishi an'ana tusiga kirib olgan.

AQSh va g'arbiy Yevropa mamlakatlari psixologiyasida qobiliyatni miqdor jihatdan o'lchash uni tavsiflash uchun intellekt tushinchasi qo'llanilgan. O'z davrining yirik psixologlari xisoblangan Kettel, Termin, Spirmen va ush kabilar o'tgan asrning oxiri va 20 asrning boshlarida inson qobiliyati darajasini o'lchash maqsadida turli xususiyatli testlarni ishlab chiqqanlar. Jahan psixologiyasi fanida intellektni o'rganish o'tgan asrning oxirlaridan e'tiboran jiddiy ravishda e'tibor berila boshlandi. Mazkur muommoni tadqiq etishning yalovdori sifatida A. Bine intellektni jahon ilm maydoniga olib chiqdi ular fransuz psixologi edilar. Tadqiqotchilar o'z g'oyasini amaliyotda sinab ko'rish maqsadida shogirdi T. Simon bilan hamkorlikda bolalar intellektiing rivojlanish darajasini o'lchash uchun psixologik aqliy testlar ishlab chiqdilar. Mazkur ta'limotga nazariy vanegiz sifatida o'sha davrda xukmron mavqyeyiga ega bo'lgan. Funksional psixologik nazariya tadbiq etilgan bo'lib, unda psizik rivojlanish bir nechta tug'ma funksiyalar rivojinining natijasida yuz beradi degan fikr qatiyatlik ustunlik qilar edi. Ushbu konsepsiya asoslangan xolda Bine shunday masalalarni tanladiki, bunda bolaning ilgargi bilimlari va ko'nikmalarini qo'llash imkoniyatlari sezilarli darajadi kamaytirildi. A. Binining maqtoaga sazovar jihatlaridan biri shuki, u har bir yosh davri uchun shunday testlar seriyasini tuzishi kerakki, toki uning yechilishi faqat shu davrga talluqli bo'lsin. Test maktab bilimlaridan mustaqil

bo'lishi kerak. Faqat ana shundagina bolaning haqiqatdan ham rivojlanish darajasi tekshiriladi degan muloxazalari ham axamiyat kasb etadi.uning fikricha, bola intellekti har qanday masala yechish jarayonida rivojlanadi.

Degan g'oyadan kelib chiqqan holda u test topshiriqlarni nazariy asoslash shart emas deb xisoblaydi, natijada ayrim shubhalar tug'ilishga imkon yaratadi. Tanqidiy fikrlashichi tadqiqotchilarni davat qiladi. Asrimizning boshlarida esa intellektni tadqiq qilish yuzasidan Bine va Simon ta'limotlari jahon psixologiyasi faniga keng quloch yoydi natijada bir quloch mamlakatlarda ularning tarafdorlari ham fikrlari vujudga kela boshladi. Bine va Simonlardan keyin bir qator boshqacha shaklga ega bo'lgan testlar va ularning muayyan tizimlari hamda mazkur muallaflar testlari ko'p sonli madefikatsiyalari yuzaga keladi. Ular orasida Amerikalik psixolog L. Termin tamonidan ishlab chiqilgan madefikatsiya alohida ahamiyatga moneligi bilan ajralib turar edi. U o'z tadqiqotlarida asarlarida Platonning aqliy qobiliyatlarini ginetik jihatdan shartlanganligi to'g'risida nazariyasida ko'proq murojat qildi. Turli shakl va ko'rinishdigi testlar tizimining paydo bo'lishi va qator testlarning ko'p sonli madefikatsiyalari ishldab chiqilishi natijasida yangidan yangi tadqiqot ishlari amalga oshirila boshlaydi. Shu sababdan 20 chi yillarda test tadqiqotlari butun dunyoga keng tarqala bordi. Mashina divigatelinini ta'minlashda yoki birorta chet mamlakat tilini o'rganish jarayonida odamning miyasi hyech qachon birday ishlamaydi. Bazi kishilar umumiy intellekt darajasi boshqalarninki bilan teng bo'lishi birga ayrim faoliyat turlarini bajarishda yaqqol usunlik sezilib turadi. Shuning uchun ham Spirmen G faktorga qo'shimcha tariqasida S faktorni fanga kiritdi. Muallif uning maxsus qobiliyatining ko'rsatkichi deb ataydi. Spirmenning nazariyasigi binoan, har bir inson umumiy intellektning muayyan darajasini o'zida aks ettiradi harakterlaydi. Bu esa o'z navbatida uning tashqi muxit bilan munosabatiga bog'liqidir. Spirmenning fikriga ko'ra har bir odamga o'ziga xos qobiliyatning rivojlantirishning tarli darajalari mavjud bo'lib, ular yaqqol masalalarni yechish jarayonida ko'rindi. Intellekt tuzilishini strukturasini tadqiq qilish Spirmendan tashqari bir qator olimlarning izlanishlarida o'z ifodasini topadi. Jujladan atoqli psxolog J. Gilfordning 1959 yil

intellekt strukturasini yo'naltirishga tadqiqotlarni ayniqsa qiziqarlidir. Gilfordintellektning 120 ga yaqin faktori omillarini ajratib ko'rsatadi.

Gilford o'zining kubik yordamida tafakkur o'lchamlaridan aperatsiyalar bilish funksiyasi, xotira, divergent va konvergint tafakkur, baxolash, mazmun: obrazli, belgili, semantik, xulqiy, natija: yelementlar, darajalar, aloqa, munosabat, tizim, sistema, o'zgartirish, islohat: qo'llash, tadbiq qilish kelib chiqqan holda 120 ta o'ziga qobiliyat turlarini ajratib berishga harakat qiladi.

Mazmun – bizning biron bir narsa haqida o'yashimiz.

Operatsiya – qanday tarzda o'layotganimiz.

Natija – bu aqliy harakatlarimiz nimalarga olib keladi, yani aqliy harakatimiz.

Gilfordda divergent va konvergent tafakkur turlari negizida ijodiy tafakkur yotishini dalillab beradi.

Psxologiya fanida taraqqiyot muommosi ham juda qiziqarli nazariyalar kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Biz quyida ularning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz. Atoqli psixologik maktab namoyondasi u o'zini qurshab turgan barcha ob'ektlarni o'zlashtirib boradi va ular to'g'risida ba'zi ta'sirlar, tasavvurlarni umulashtiradi deydi, uning muloxazasiga ko'ra idrok ko'laming kengayishi, bilimning oshish, diqqatning bir davrning o'zida bir nechta obyektga qarata olishi – inson psxologik taraqqiyotiga olib keladi. Uning taraqqiyotini 3 ta bosqichda bo'ladi.

1. Imitatsiya – tashqi talqin.
2. Identifikatsiya o'qituvchining bilimlarini o'zida singdirish, uning shaxsiy fizikalari xususiyatlarini o'zlashtirib borish.
3. Refleksiya inson o'zini – o'zi anglagan holda bo'lg'usi faoliyatini amalga oshirish muayyan rejalar tuzish ularni hayot va faoliyatga tatbiq qilish.

T.Ribo super ongni o'rganib uni quyidagi atamalardan iborat ekanligini ko'rsatish maqsadida psixologiya faniga bir qator yangi tushinchalar olib kiradi.

1. Ko'zning ochilishi – marifiylik
2. Ijodiy qo'zg'alish davri

3. Jismoniy vositalar davri insonda qarilik belgilarining, alomatlarining paydo bo'lishi tana a'zolariga qo'shimcha u yoki bu vositalarni olib kirishini taqozo etadi.

Yana bir fransuz psixologik maktab vakili bo'l mish Blomerning tabiricha tarkib topishi shart.

1. Sinkterizm tushinchalarini bir – biridan ajratmaslik
2. Agglbtinizm mакtab yoshida yaqin bolalarda fantaziyaning kuchayishi vaqtни noto'g'ri idrok qilish, har bir obrazlarni muayyan bo'laklarini bir umumiyatga yaqinlashtirilgan.
3. Realizm
4. Hayot ijodiy xayol yordamida inson o'zi tug'ilib o'sgan Vataniga biror jihatdan yordam berish.

Bizga ma'lumki jahon psixologiyasi fanida inlellektual faollik muommosiga alohida diqqat e'tibor bilan qaraladi. Shuning uchun chet el psixologiyasida va sobiq savet psixologiyasida ushbu muommoni o'rganish uchun qo'llab izlanishlar olib borilgan. Hammaga aniqki sobiq sovet psixologi D. B. Bogoyavlenskaya intellektual faollikning 3 darajasi mavjudligini belgilab bergen edi.

1. Reproduktiv, 2. Evristik, 3. Kreativ

Biz quyida intellektual faollikning yuqori darajasi xisoblanmish koyeativlik haqida muloxaza yuritishga xarakat qiladi. Chunki bu narsa psixologiya juda kam o'r ganilgan. Lekin muxim axamiyat kasb etuvchi jabha bo'lib xisoblanadi. Umumiyl xolatda kreativlik tushinchasi va jarayonning o'tmishdagi xozirgi davrdagi yoki keyingi xususiyatlarini o'z ichichga qamrab oladi. Ushbu jarayon natijasida odam yoki odamlarning guruxi oldin maqjud bo'l magan biror narsani yaratadi, kashf qiladi, yangilik elementlarini vujudga keltiradi. X. Ye. Trik kreativlikni o'r ganishning 4 yo'nali shini ko'rsatib berkadi va ularning har birini izoxlashga intiladi.

1. Kreativlik natijasi sifatida
2. Kreativlik qobiliyat sifatida
3. Kreativlik jarayon sifatida

4. Kreativlik shaxsning xususiyati sifatida

Atoqli psixolog Man Fersoi, K. Teylor va boshqalar 1 chi yondashishning tarafdarlari safiga kiradilar. Ular ijodiy natijaning 3 xususiyatini belgilab beradilar. Miqdor, sifat ko'pchilik tadqiqotchilar natijani ijodning yagona mezoni deb xisoblaydilar, goxo bu fikrga antitezi sifatida ishonchsizlik bildiradilar, unga shubxa bilan qaraydilar. Jumladan, Teylor, Slit va boshqa olimlarning ko'rsatishiga ijodiy natijaning ko'pchilik belgilangan taraflari haqida ayrim jihatlari bilan ijodga bevosita aloqasi bor xolos, qolganlari esa sinovdan o'tkazilayotgan ishlarining umumiy natijalarini tariflashga yo'ngaltirilganligi bilan ajralib turadi. Kreativlikni jarayon sifatida o'rganishda ijodiy fikrlarning bir necha bosqichlari darajalari va turlari takidlab o'tiladi. Psixolog Uolles 1926 yildan e'tiboran ijodiy jarayon bosqichlarini tadqiq qilishni boshlagan edi. Chunki ushbu izlanish tasviriy xususiyatga egadir. Muallif ijodiy jarayonda 4 bosqich mavjudligini alohida uqtirib o'tadi.

1. Psixologike jihatdan vaziyatga tayyorlanish
2. Har qaysi shaxsiy, kognitiv, mativatsion jahbalar bilan yetilish.
3. Yuzaga kelgan vaziyatga nisbatan ruhlanish
4. Muommo yoki vaziyatning haqiqatligini tekshirish

Tadqiqotchi Patrikning eksperimental izlanishlari shuni ko'rsatadiki 55 shoir va 55 rassom uchun 4 bosqichli ijod jarayoni o'ziga xos ravishda yuzaga kelgan. Natijada Uollesning mashxur sxemasi faqatgina uncha katta bo'limgan o'zgarishlarga uchraydi xalos. Kreativ jarayon darajalarini tadqiqot qilish psixologik yo'naliш bilan uzviy bog'liqdir. Ma'lumki Z. Freyd ijodiy aktni liboda quvvati sublimatsiyasining natijasi sifatida tariflangan. Tadqiqot Myodnik tamonidan tiklif qilingan uzoqlashtirilgan birikmalar testi kreativlikni fikrlash ko'rinish turi sifatida qaralgan izlanishlarning eng ko'p tarqalgani bo'lib hisoblanadi. Myodnik ijodiy jarayonni assotsiativ elementlarning keng kambinatsiyalar shaklida qayttdan tuzib chiqish sifatida ko'rib chiqadi.

Uchinchi yo'nalish vakillari esa kreativlikni qobiliyat tariqasida qabul qiladilar. Sipmson kreativlikka odam fikrlashining bir xaldagi usullarini rad etish qobiliyati sifatida qaraydi.

J. Gilfordning fikricha, qobiliyat intellektni umumiy modelini ichida joylashadi, shu boisdan u kreativlikni 4 omilini ajratib ko'rsatadi.

1. Orginallik – izoxlanishga mo'ljallangan birikmalar, o'zgacha kutilmagan javoblar natijalarini ko'rsatish qobiliyatidir.

2. Semantik egiluvchanlik – obyektning funksiyasini ajratish va undan yangicha foydalanishni taklif qilish qobiliyati

3. Ifodali moslashtirilgan egiluvchanlilik yangi imkoniyatlarni ko'rish uchun rag'batlantiruvchi omillar shaklini o'zgartish qobiliyati

4. Semantik o'z – o'zidan yuzaga keluvchi egiluvchanlik nisbatan cheklangan vaziyatlarda turli xil g'oyalar yaratish qobiliyati

J. Gilford ijodiy qobiliyatlarini ayrim taxminiy tuzilishlar sifatida tushinadi, natijada bu tuzilishlar test shakllari orasidagi interkorrelatsiya sifatida namayon bo'ladi. Torrens bu qolibiyatlarni odamlar orasida mavjud bo'limgan tafovut tariqasida tariflaydi. Torrens kreativlik deb nixoyatda kuchli darajada kamchiliklarni idrok qilish bilimlardagi kamchiliklarni yetishmaydigan, elementlarni disgarmoniya va x.klarni idrok qilish qobiliyatlarni tushinadi. Ijodiy akt keyinchalik sezishni, yechimni qidirishga, yetishmovchi elementlarga nisbatan farazning paydo bo'lishi va shakllanishi, bu faravzlarni tekshirish va ularni yana qaytadan teshshirish madifikasiyalash ehtimollari va nixoyat natijalarni ma'lum qilishni o'z ichiga qamrab oladi.

Kreativlikni o'rganishda 4 chi yo'nalish uning shaxs xususiyati sifatida qarashdan iboravt bo'ladi, unda shaxs muommosi suzkur xolat bilan uyg'unlashtirilgandir. Ushbu yo'nalishning vakillari bo'lmish Gelshteyn, Rodjers, Masloular ijodiy jarayoni o'zini – o'zi faollashtirish samoaktulizatsiya bilan bog'lab tushintirishga harakat qilganlar. Barron va Volsh tajribalar shu narsalarni ko'rsatadiki murakkab chizmalar va rasmlar yaratilishi shaxsning ijobjiy xususiyatlari bilan uning ijodiy imkoniyatlari o'zaro uzqiylig'liqdirdi. Nuqtaning

tezligi surati xukmning beixtiyorligi va mustaqilligi qiziqishlarining kengligi va oqilligi kabilar.

Psixologlardan Kettell, Golland, Makkennon, Madli, kabilarning kreativlikni o'lchab beruvchi, mezon fazifasini o'tovchi testlarini boshqarishda sinaluvchilarning shaxsiy fikr hamda muloxazalarni o'rganish hyech qachon foydadan xoli emasdir. Koliforniya universitetida olib borilgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki yetarlicha ijodkor bo'lgan insonlar sezilarli darajada intellektual ustunlikka ega bo'lishlari shart emas, chunki ularning intellektual darajasi o'z – o'zidan yetarlicha yuqoridir. Ijodkor shaxsning psixologik xususiyatlari moxiyatlari shundaki, u bolaning rostgo'yligi tasavvur qilish, ko'rsatkichi ajablanishi taajublanishi bilan yetuk amaliy turmushlar tajribisiga ega bo'lgan tajribi yoshidagi kishining bilish maxoratini o'ziga birlashtira olishga qodir bo'lishi.

Shunday qilib intellekt muommosi chet el g'arbiy Yevropa, AQSh psixologiyasida juda keng o'rganilgan bo'lib ular turlicha nazariyalar, konsepsiylar, yondashishlar pazitsiyalaryo'nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shuning bilan birga intellektni o'lhash mezonlari, rkiteriyлari, taraqqiyot ko'rsatkichlari, o'ziga xos xususiyatlari, test yaratish undan turli yoshidagi kishilar aqliy rivojini tekshirishda foydalinish xilma – xil ilmiy nazariy negizlarga qurilgandir. Ana shu boisdan biz ularni taxlil qilganda bir nechta yo'nalishga ajratib talqin moxiyatini osonroq tushinish o'zaro sababiy bog'lanishlarni taqoza etishga yo'naltirilgan umulashmalar umumlashmasiga murojat qilishga intildik, o'ylaymanki bu borada ma'lum bir ixchamlikka fikriy tejamkorlikka erishdik.

Pedagogik faoliyat jarayoni inson aqliy kamolatini rivojlantirishda muhum ahamiyat kasb etadi. Unda ta'lim faoliyatining olib borilishi o'quvchilar nilimini mustahkamlar ekan. Nilimning bunday mustahkamlanishini aqliy taroqqiyatga yordam beradi.

Inson aqliy bilimlari sistemasida charxlanib atrof –muhit, borliq predmentlari haqidagi tushunchalarni hosil qiladi. Bunday tushunchalarning hosil bo'lishi inson tafakkurni yanada rivojlantiradi. Natijada inson ongida ishbu

tushunchalar yuzasidan tasavvurlar kengayadi va bunday sifatlar insonda fikr yurutishi, mustaqil fikrlash faxmlash kabi jihatlarni yuzaga keltitadi. Bu jihatlar ta’lim jarayonida yaqqol ko’zga tashlana boshlaydi. Ta’limni o’zgartirishi faollik zehinlik kabi xususiyatlar insonning tarbiyaviy tomonlariga ham tasir eta boshlaydi.

2. Bunday shart-sharoitlar aqliy rivojlanishida muhum bolalik davrida aqlning shakillanishiga zamin yaratib berishi muhumdir. Bola uchun eng zaruriy shoroit muhitdir. Sog’lom psixologik muhut bolaning bilish jaroyonlarini narmal rivonlanishini taminlaydi. Shu bilan birga insonning hissiy holatlari hamda hususiyatlarining rivojlanishida muhumdir.

Manaviyat ham aqliy rivojlabishning muhum omillaridandir.

Ehtiyoj va qiziqishlar har bir faoliyatda faollik ko’rsatishni taminlaydi.

SHu jumladan buni talim faoliyatida ham o’rni beqiyos , Bunday ehtiyoj qiziqish xoxish va istaklar inson qobiyatini nomoyon qiladi. Qobiliyatli inson o’zidagi imkoniyatdan o’rinli foydalana olsa aql –zakovatni yuqori cho’qqisiga chiqadi. Qobiliyat istedot, talandt darajasiga chiqishi insonning aqliy qobiliyatiga bog’liq.

3. Individual yondashishni nafaqat talimda balki o’yin va mehnat faoliyatida ham mazmunli amalga oshishi kerak. Bunda aqliy taraqqiyotning dastlabki poydevori qo’yiladi. Shu bilan birga bolalarning ish hususiyatlari hamda psixologik xususiyatlarini ibodatga olgan holda ta’lim tarbiya berish zarurdir.

4. Bunday vazifa psixoloflar oldiga bir qator vazifalarni yuklaydi, bular
    - Bolalarni ham psixologik ham pedagogik jihatdandan chuqurroq o’rganish:
    - Bola yashaydigan ijtimoiy muhitni bikish va tasir etuvchi omillarni aniqlash:
      - Kattalar tamonidan bildirilgan talim tarbiyani o’zlashtirish;
      - Diagnostik kotteksion prafilaktik ishlarni yazshi bilish;
      - Bolaga yaratilgan shoroitlarni o’rganishi va qobiliyatlarni aniqlay bikish.
- Tarbiya va talim jarayoning mazmuni ikki maqsadni o’z ichiga qamrab oladi;

Birinchidan bolani aqliy taraqqiyotini taminlash ikkinchidan shazsni takomillashtirishdan tarkib topgandir. Pedagogik faoliyat shu mutakkab muommoni hal etishga qaratilmog'i zarur. Aqliy taraqqiyot insonning umumiyligi bilan mutonasib ravishda o'zgaradi. Aqliy taraqqiyotni royobga chiqaradigan asosiy manbalar bilim egallash jaroyoni, faoliyat emotsiyal irodaviy jabxa individual hususiyat shaxslararo munosabatdan iboratdir. Aqliy taraqqiyot mikro bosqich jarayonida ro'yobga chiqa boradi.

Voqelikni aks ettirish , yangiliklarni o'zgartirish malumotni yfigd qilish orqali boyib boradi. Ayniqsa bolaning biologik o'sishi uning aqliy taraqqiyotiga munosib qulayliklar yaratadi.

Organizmning mukammallahuvi sezgi jarayoning tiniqlashuvi ,idrokda predmentlarning asosiy xususiyatlar aks etishi mantiqiy xotiraning esda olib qolishidagi o'rni kengayob borishidagi, mustaqil fikrlay boshlash, tasavur uchun asosiy zaminlar bo'lsa o'yin, o'qish, mehnat faoliyati, aniq maqsad sari intilish, qiziqish qobiliyati kabilar aqliy taraqqiyotni taminlovchi zarur shart-shoroitlar.

Ta'lif tarbiya jarayonida bola shaxsini individual xususiyatlari qanchalik aniq hisobga olib yondashilsa uning yashash sharoiti mazmunli va zarur informatsiyalar bilan to'ldirilib berilsa aqliy taraqqiyot uchun yangi yangi imkoniyatlar ochiladi. Aqliy rivojlanish tushunchasining o'zi turli tadqiqotchilar tamonidan har xil talqin qilinmoqda .(S.L.Rubinshitan, B.G.Ananov), intelektni tadqiq qilishning nazariy asoslarini yaratish hozirgi zamon psixologiya fanning dolzarb muommolaridan biridir. Afsuski nazariya ham , amalyot ham etirozga ega bo'limgan intellekt psixodiagnostika qiluvchi usullar majmuasi mavjud emasdir. Aqliy jihatdan asoslangan diagnostik usullarning ko'magisiz bugunbi kunda bolaning maktab ta'limga tayyorgarlik darajasini uning aqliy rivojlanishini o'qitish usullarining samaradorligini tekshirish mutloqa mumkin emas va nihoyat diagnostik usullarni qo'llamay turib o'quvchilarning aqliy darajasini aniqlash va ularni shakillantirishda individual yondashuvni amalga oshirish qiyin bo'lar edi.

Masalan: Raven jadvali –bu test yordamida idrok va pertseptsiyaning xususiyatlari tadqiq etish ko’zda tutilgan. Uning asosida neoginez nazariyasi bilan bir qatorda shakillarni idrok etish nazaryasi yotadi.

3ta asosiy psixik jarayonlarni yuzaga chiqishi aniqlanadi. Ular diqqat tafakkur persepsatsiyadan iborat.

Bu test yordamida tadqiqotchilar faqat intellekt haqidagina emas, balki intellektual faoliyatga nisbatan yuqishdnfetsh ham aniqlaydi.

Shuningdek maruzada hozirgi kunda bolalarni maktab ta’limiga tayyorgarlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

VengerA Filipov Ening metodlarini modifikatsiyasi bilan ham tanishtirish umididamiz.

Kelajakda aqliy taraqqiyotni o’rgatuvchi testlarni yanada takomillashtirish uchun qullaylashtirish amaliy psixoloklar oldidagi muhum vazifa deb bilamiz.

1.2. Intellektual ijodiy qobiliyatlar rivojlanishining psixologik jihatdan tadqiq etilishi

Ilmiy dialektik talimotga binoan psixika yuksak darajada tashkil topgan materiyaning xususiyati yoki miyaning maxsulidir. Odatda psixika tashqi dunyo olam, borliqning sezgi organlari orqali insonning miyasiga bevosita tasir etish asosida vujudga kelib, bilish jarayonida shaxsning xususiyatlari va xolatlarida, histuyg’usi xarakter hislatlari, fazilatlari, sifatlarida uning diqqati. Qiziqishi va extiyojlarida o’z ifodasini topadi.

Psixikaning negizida miyaning reflektor faoliyatiga yotadi. Tashqi dunyodan atrofdan kirib keladigan kuzatuvchilarga har xil turdag'i va ko'rinishdagi ichki va tashqi bialogik organlarning javob relalikasiyasini bildiradi. Bosh miya katta yarim sharlarida vujudga keladigan muvaqqat nerv bog’lanishlari psixik xodisalarining fiziologik asoslari xisoblanadi va ular tashqi tasir natijasida xosil bo’ladi. Bosh miya po’stida vujudga keladigan muvoqqiyat nerv bog’lanishlari I.P.Povlovning nerv jarayonlarining irrasional va konsenrurasiyasi hamda o’zaro induksiyasi qonunlari zamirida ro'y beradi. Bu qonunlar turli yo’nalishdagi muvaqqat

bog'lanishlar, asostiyalar qanday yuz berayotganligini qanday shart-sharoitlarda tormozlashishi, qo'zg'alishini, muvaqqat bog'lanishlarinng yo'qolganligi yoki paydo bo'layotganligini tushuntirish imkonini beradi. Psixofiziologik qonuniyatlarga binoan miyaning funksiyasi hamda analizatorlar faoliyati mexanzmlari tasirida hosil bo'ladi.

Psixikaning tadqiq etish insonning butun ongli faoliyatini uning ham nazariy. Ham amaliy xayot va faoliyatini o'rganishdir.

Inson shakli har xil shakl va mazmunga ega bo'lgan nazariy hamda amaliy faoliatlarda tarkib topib boradi. Bunda muxit, irqiy belgilar, tarbiya asosiy omil hisoblanadi. Odam-inson-shaxs-subyekt-individuallik komil inson.

Insonning bilish faoliyati jarayonlari rivojlanishini unga uzili kurtab turgan borliqni yanada chuqurroq. To'laroq va aniqroq ettirish imkonini yaratish hamda u dunyoning asl mohiyatini turli yo'sindagi o'zaro bog'lanishlari. Murakkab munosabatlar va aloqalarni tobora aniqraq yoritadi. Shu bilan birga mazkur shakillanib kelayotgan insonning borliqqa voqyelikka, jismlarga, kishilarga va o'ziga-o'zi nisbatan munosabati vujudga keladi. Bilishning bosqichlari xarakatli hissiy-aqliy, rotional-ijodiy, kretivlik-tarixiy.

Inson ongingin rivojlanishi uning tashqi olamni faol aks ettirishda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy falsafa talimoticha insonning moddiy turmushi, u xayot kechirayotgan tizimning asosigina emas, balki uni qurshab olgan odamlarning turumush tarzlari, umuminsoniy qiyofalari, etiqodlari, dunyoqarashlar masalalari ijtimoiy munosabatga intilishlari, faoliyati, ijod maxsullari va hatti-xarakatlari majmuasidir. O'sish rivojlanish, balog'atga yetgulik-kamolot-taraqqiyot.

Inson borliqni aks ettirishi faol jarayondir. Malumki inson zotining rivojlanishi obeytik borliqqa boqyeylikka va o'ziga faol tasir ko'rsatishda sodir bo'ladi. O'z-o'zini baxolash, o'zini nazorat qilish, o'ziga buyruq berish. O'zini boshqarish, o'zini rivojlantirish, o'zini faollashtirish, o'zini namoyon qilish va x.k. Inson intellektual taraqqiyotdagi tezkorlik, kutilmaganlik xodisalari nafaqat moddiy nigiz orqali izohlanadi balki, idrok maydonining paydo bo'lishi "suniy" tizimning vujudga kelishi, fazoviy maxsus shart-sharoitlarni yaratish orqali

to’lar oq foydalanish evaziga moddiy negizning ikkilanuvchi “tabiiy” va “suniy” kashfiyotlar, ixtiolar tug’ilishining bosh omili ekanligini takidlab o’tish maqsadga muvofiqdir. Sinaluvchilar ning intellektual taraqqiyotiga tasir qiluvchi ijobjiy va salbiy omillar turkumi:

- bilim maskanlariga zamonaviy texnik vositalar mavjudligi
- turli xil to’garak, seksiya, bilim o’yinlari faoliyat ko’rsatishi va ularda qatnashish imkoniyatining borligi
- oila muhitida yaratilgan moddiy va manaviy sharoitlar hamda shaxslarning ruxiy rag’batlanishi yo’lga qo’yilganligi
- shaxslar bilan o’zaro muloqot o’rnatishning uzluksizligi va oilada shaxslaroaro to’liq psixologik muhitning xukum surishi.
- Turli televizion viktorinalar, baxslar, tortishuvlar, zukkolik ijodkorlik, tezkorlik bo’yicha musobaqalar uyushtirish va ularda qatnashish, ishtirok etish imkoniyati yaratilganligi.
- Ortiqcha informatsiya, xabarlar ko’lamini kamaytirish masalan, vidiolar, avtomat o’yinlar.
- Bolalar va yoshlarni ro’zg’or ishlari bilan band qilib qo’yish muhitida mexnatning shaxslararo oqilana va shaxsni qatiy yumush bilan shug’ullanishiga majbur etilganli.
- Hozirgi davrda ayrim kasblarning nufuzi kamayib ketayotganligi, o’quvchi va talabalarning o’quv motivlariga kuchli tasir qilayotganligi.
- Kollej va oliy o’quv yurtlarida talim va tarbiya tizimini zaiflashib borayotganligi.
- O’g’il va qizlarda vatanparvarlik va milliy iftixon tuyg’ularining barqarorligi va ularni shakillanib ulgurmaganligi.
- Kishilar o’rtasida borliqqa, jamiyatga, shaxslararo munosabatga, isrofgarchilikka, fidoyilikka nisbatan loqaydning mavjudligi va boshqalar.

Shunday qilib intellekt tushunchasi chet yel va sobiq sovet psixologiyasiga turlicha talqin qilinadi, lekin inson intellekt o’rganishga qaratilgandir. Chunonchi sobiq sovet psixologiyasida esa qobiliyatni miqdor jihatdan ulash uchun.

Shuningdek uni tasvirlash maqsadida intellekt tushunchasi yuritilgan. Chet yel Yevropa va PQSh psixologiklari testlarni shaxsning ist’edod darajalarini aniqlash vositasi deb hisoblaydilar.

Biroq test tekshirilayotgan xodisalarni psixologik mezoni rolini bajarmaydi. Chunki bir muammoni yechimini izlash turli psixologik vositalar yordamida amalga oshiriladi. Chet yel psixologlari tadqiqot obektlarini o’zgartirib turadilar va qobiyat, tafakkuv, bilim, ko’nikma, malakalarini aralash xolda o’rganadilar.

Bilish nazariyasi falsafa, tarix, filologiya, psixologik -, pedagogika fanlarning predmitiga kirgan bo’lib ularning xar qaysisi alohida o’z tadqiqot obektidan kelib chiqqan xolda uning u yoki bu jabxalari va jixatlarini o’rganadi. Boshqa fanlardan farqli o’laroq, psixologiya fani inson ontonezida bilishning vujudga kelishi. Uning psixologik qonuniyatları, mexanizmlari, unda extijoj, motiv yemosiya, xarakter va irodaning roli, obektning notanishligi, ko’rinishi, shakli, fazoviy joylashuvi hamda matiriallar mazmunining ahamiyatini tekshiradi.

Bizni qurshab turgan obektiv dunyo borliqni bilish jahon psixologiyasi fanida yuzlab ilmiy nazariyalari, mustaqil konsepsiyalari, tugal qarashlari, puxa pozitsiyalari xilma-xil yondashishlari mavjudligi munosabati bilan qanoat xosil qilamiz. Biroq shu narsani aloxida takidlab o’tish joizki, bilishning filogenetik qonuniyatları, xossalari, taraqqiyot bosqichlari, ularning bunyodkor mexanzmlari, muayyan o’ziga xos xususiyati, o’ziga xosligi ulardagagi barqarorlikni taminlovchi muhim shart-sharoitlar, xarakatlantiruvchi kuchlar, obyektiv va subyektiv olimlar faktorlarning tasirchanlik tasir o’tkazish imkoniyati rang-barangligi tufayli ontogenetik davrning xususiyatlariga to’xtalishning o’zi yetarlidir. Mazkur yondashishni amalga oshirish realizasiya qilish orqali ijtimoiy tarixiy davrning murakkab bog’lanishlari, ularning irorxiyasi, ularni keltirib chiqaruvchi manba, negizi, ijtimoiy psixologik ildizi va sabab oqibatlari bilan uyg’unlikka ega bo’lgan tavsiylardan mukin qadar cheklanish imkoniyatini yaratadi. Bu esa o’z navbatida yuzaga kelgan muammoning yechimi, uning psixologik taxlili, talqini, izoxi, izchilligi, o’zaro tasir etish tasir o’tkazish, tasirlanish ehtimoli bo’yicha fikr va mulhazalar ko’lamini kengaytirishga muayyan-shart-sharoitlar yaratadi, obyekt va

subyekt to'g'risida yaqqolroq va aniqroq fikr almashishi uchun mustaxkam psixolog zamin xozirlaydi. Muammoning metatalogik va ilmiy nazariy talqindan kelib chiqqan xolda ushbu saxifalarning birlashishining psixologik fazilatlar, bosqichlari, darajalari, ko'lami, kengligi, chuqurligi, yaxlitligi, to'laligi, aniqligi, yaqqolligi, ifodalashni aks etish imkoniyati shakillari formasi, tiblari, vositalar, barqarorligi, puxtaligi. Mustaxkamligi, ijtimoiy psixologik mexanizmlari to'g'risida muloxaza yuritishga ularni sharxlashga o'rinn ajratiladi. Binobarin ontoginezda gidroxrodikka talaqli malumotlar taxlil qilinadi. Xush insonning antoginitek xayoti va faoliyatiga bilish jarayonlarining funksiyasi qachondan boshlanadi, u qay tariqa rivojlanishi asta-sekin buzib-tuzatib, birdaniga "insayt" sakrab-sakrab, bir tekis dinamik va boshqacha shakillar orqali qanday yo'sinda takomillashadi ichki imkoniyat, rizeyf orqali yoki tashqi kuzatuvchilar kuchi, quvvati, yangilik elementlariga serobligi subyekti va obyektiv omillarning ustunligi. O'ziga xos mazmun orginallik izchilliklar mantiqiy uyg'unlik, o'zaro taqozchanlik imkoniyati hamda mohiyat tub, tur, tus, konipsiyasi, polikizm kasb eta boradi. Bunday shaxsiyatatlilik, individuallik gitoraginlik, gomoginlik, gitorazigatlik, gomozagigatlik xususiyatlari qanday rol o'ynaydi.

Bizningcha, obyektiv dunyo borliq, moddiylik to'g'risidagi malumotlar, xabarlar, fan asarlari bo'yicha axborotlar, ijtimoiy va individual tajribalar shaxslararo, guruhlararo munosabat, kishi o'rtasidagi muomila o'rnatish hamda uni muayyan bir boshqarib turish, faoliyatini taxlil qilish va unga subyektlarga jalb etish, o'z-o'zini anglashga taluqli takidlar bilan odamlarni qurollanishiga, ijod va yangilik yaratishga qaratilgan – intuativ, murakkab, irorxiyalı, intigiral xususiyatlari faqat insongina aqliy va jismoniy negiziga quriluvchi intilish ehtiyoj va motiv zaminidan kelib chiquvchi va faollikning majmuasi bilish deb ataladi. Fan olamida bilishning mohiyatini ochib berishga qaratilgan, yo'naltirilgan falsafiy tasvirlar mavjud bo'lsada lekin ular tub manoda uning psixologik mohiyati xususiyatini yoritib berish imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli biz o'z shaxsiy fikrimizni iroda qilishga xarakat qildek, biroq bu narsa aslo uning mutoqligiga davogar ekanligini bildirmaydi. Chunki ayrim zaif tarkiblar. Bog'lanishlarda

egiluvchanlik yetishmasligiga imkonimz komil. Xuddi shu bois ehtiyotkorlik yetuk qoidalarga rioya qilish. G'oya nufuzini oshirishga xizmat qiladi degan umiddamiz.

Bilish jarayonlarining asosiy maxsuli muayan tizimli va tuzilmali, turli shakildagi ko'rinishdagi, verbal va noverval, simvorlik v.x. bilimlar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi, ularning har qaysisi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Shuning bilan birga aks ettirish imkoniyati, tanlovchanlik xususiyati orqali o'zaro tavofutga ega. Biroq bilimlarning shakli. Urinishi, mazmuni aks ettirishdagi batafsillik, yaxlitlik, ixchamlik, tashqi va ichki omillar bilan mujassalashganligiga ko'ra ularni quyidagicha ajratish mumkin.

1. Yemotsonal- hissiy manoli
2. Piktogammaviy moxiyatli.
3. chizma grafik urunishli
4. Shartli belgili, simvollik xususiyatlari
5. Ifodali. Xarakatli.
6. Verbal so'z ifodali va boshqalar

Dunyoda mavjud va qo'llanib kelinayotgan bilimlarning tuzilishi, faolligi, aniqligi, mazmundorligi, ko'lami va qamrovi muayyan kasbiy mano aks ettiruvchanligiga binoan ularni ushbu ko'rinishlarga ajratish maqsadga muvofiq

1. sodda-murakkab
2. manoli-manosiz
3. chuqur-yuzani
4. tartibli-tartibsiz
5. barqaror-beqaror
6. puxta.
7. mustaqil
8. keng qamrovli-tor xajmli
9. nazariy-amaliy kabilar.

Bilimlarnig u yoki bu turkumiga guruhlarga aloqadorligi to'g'risida talim psixologiyasi, didaktika singari fan soxalarida bir talay malumotlar, qonuniyatlar,

qoidalar. Xossalar bayon qilinganligi sababli ularning mohiyatini ochishga xar tomonlama ularni talqin qilishga xech qanday xojat yo'q deb xisoblaymiz.

Yuqorida o'z oldimizga ilmiy-nazariy va metodologik siviyalarga xar jixatdan asosan javob berishni namoyish qilish maqsadida avval bilimlarning takroriyligi, tarbiyaviyligi, muayyan qismlardan tuzilganligi to'g'risida axborot bersak keyinchalik esa uning xar bir bosqichini moxiyatiga talluqli malumotlar keltirsak va eng so'ngida xar qaysi tushunchani psixologik nuqtai nazardan izoxlasak, imkoniyat boricha psixologik ananalar yondashishdan nechun uzoqlashmaganimizni asoslashga intilsak, mazkur muloxazalar bu borada ilmiy baxslar davom etishini ro'y-rost takidlab o'tsak u xolda sai xarakat motivini xaqqoniy baxolash imkoniyatiga ega bo'lган bo'lar edik.

Inson antoginizida bilish jarayonlarini vujudga keltiruvchi va ularni amalga oshiruvchi funksional xolatini yaratuvchi, uni xarakatlantiruvchi kuch sifatida xukm suruvchi manbalar, negizlar, mexanizmlar bizningcha quyidagilardan iborat.

1. tug'ma intellekt
2. shartsiz reflekslar
3. shartli reflekslar
4. ideomotor xarakatlar
5. predmetli xarakatlar
6. taqlid yoki ilitatsiya
7. tajriba-mashq
8. bilim ko'nikma malaka va odatlar
9. funksiyalar
10. regulyatsiya

Bilish jarayonini vujudga keltiruvchi muayyan obyekt moxiyatida tutib turuvchi funksional xolatni saqlab, barqaror tus beruvchi asosiy psixologik negizlar tariqasida

1. Extiyoj o'zining turli ko'rinishlari bilan
2. motiv motivasiya: uning o'ziga xos turlari.
3. mayl.

4. moyillik uning bat afsil, uzlucksiz, izchil xolatlari
5. qiziqish bosqichlari, darajalari, xillari, xususiyatlari, qo'llash sifatlari
6. ustanovka tabiiy xolati, umumpsixolog, ijtimoiy psixolog, ongsizlik va onglilik bilan aloqadorligi
7. kayfiyat yani his-tuyg'ular, ichki va tashqi kechinmalar, shakillari, kuchi, davomiyligi
8. tug'ma irsiy, tabiy alomatlar
9. faollilik ishiga tasir etuvchi belgilar, unga undovchi omillar, barqarorligini taminlovchi faktorlar
- 10.idintirikatsiya
- 11.refleksiya
- 12.ilxom
- 13.ijodiy
- 14.qulay sharoit yoki muhit
- 15.fiziologik va psixologik mexanzmlar xizmat qilishi mumkin.

Bilish jarayonida inson miyasiga kirib boruvchi o'ziga xos iz qoldiruvchi, xar-xil munosabatlarda ifodalanuvchi xoxish va extiyojlar maxsulasi sifatida vujudga keluvchi, mantiqiy yoki mexanik ravishda o'zlashtirilgan, aks ettirilgan, egallangan bilimlarning shakillari va turlari.

1. sodda tarzdagi shakillanish bialogik va fizialogik darajada
2. muvaqqat tasurotlar shartli reflikslar asosida
3. tashqi belgilarga asoslangan tanishish
4. ilk tasvirlar majmuasi
5. obrazlar turli ko'rinishlari, bosqichlari ko'lami uzviyligi, uyg'unligi kabilar
6. tasavvur timsollari xar xil bosqichdagi turlicha aniqlikdagi
7. tushunchalar yaqqol umumiyligi, xususiy, yakka, mavxum, to'planma
8. xukm chin, taxminiy. Zid, qarama-qarshi va x.k.
9. xulosa chiqarish induktiv, deduktiv, analogiya

10.anglash mavxumlashni mavxumlashtirish, umumlashmani umumlashtirish, shaxsiy pozitsiya, yondashish indivual talqin, taxlil konsepsiyasining tug'ulishi

11.tushunish fikriy, mantiqiy intilikual

12.kereasiya ijodiyot, ijod, ijodiy qobiliyat va ist'edod kashfiyat, ixtiro va boshqalar

13.antisipasiya faoliyat va ijod maxsulining oldindan modelini yaratishdan iborat shaxs fazilati

14.refleksiya faoliyat va xulq atvorni ongli boshqarish imkoniyati

15.o'z-o'zini anglash "men", xozirgi "men", bo'lg'usi "men", idial "men", dinamik "men" yoki o'zlik kabilardan iborat bo'lishi mumkin.

Obyektiv borliq, dunyo, realvoqyelikni inson tomonidan aks ettirish negizida unga nisbatan shaxsning individual munosabati va muxokama uslubiga yotishini, ularni ifodalash imkonini ongsizlik ost-anglilik, onglilik hamda o'zini-o'zi anglash bosqichlari, mexanizmlari vujudga kelish xususiyatlari, xukm surish choralariga bog'liqdir. Yuqorida bildirgan sximatik fikrlar, muloxazalar, muxokamalar bayonidan ko'rinish turibdiki, inson nafaqat muayyan axborotlar xabarlar va bilimlarni o'zlashtirish hamda egallash bilan qanoat xosil qiladi bilan cheklanmasdan balki u yangilik yaratish o'zining ijodiy maxsullari bilanmanaviy boyliklarni ko'paytirishiga butun ongli faoliyati, mexnati davomida intiladi. Bu narsa insondan onglilikning onglilikini o'ta onglilik yoki sindividual onglilik, alomatlik yoki daxolikni taqazo etadi, bilishning yuksak darajalari, mukammal tizimini talab qiladi. Binobarin, mazkur xolat o'z navbatida ijodiy. Tarixiy jarayonni keltirib chiqaradi, subyktlilik nomillik bosqichlarini o'zida aks ettirish imkoniyatiga ega. Ana shu murakkab psixologik xolat yoki xodisani atroficha dalillash, isbotlash maqsadida bir qator omillarga murojat qilish, ularning yordamida intergallik jins birlilik moxiyatini iqrorlik xususiyatlarini, taqsimlash, tarkibiy qismlarning o'rni vazifasi, roli va ahamiyatini ochib berishga muxim ruxiy zamin xozirlaydi. Fikrlashda mantiqiy izchillik mavjudliligiga kafolat tuyg'usi tug'iladi.

Ontogenizda inson bilishining psixologik tuzilishi, uning o'ziga xos xususiyatlarini sharxlashda moddiy manba, xarakatlanuvchi turtki, kuch-quvvat negizi, atrof-muhitni aks ettirish bosqichlari, ifodalanish shakillari va ko'rinishlari, ruxiy jarayonlarning, qatnashuvchi shaxslararo munosabat, o'z-o'zini baxolash va borliq to'g'risidagi tasurotlari, bilimlari orqali namoyon bo'lishini muayyan tartibda joylashtirish quyidagi orgional sximani vujudga keltiradi. Oldimizda turgan navbatdagi ilmiy-nazari metodologik asosiy vazifa bu mazkur tizimni sximaning psixologiktashqi faraziy mulohazalar, har bir tarkibning o'zaro izchil bog'liqligi va uyg'unligi to'g'risida fikrlashdan iboratdir. O'ylaymizki ushbu g'oyani psixologiya fani negizida ilgari surish jarayonida baxsli munozarali jihatlarning mavjudligi va ularning bosqichma-bosqich bayonda tug'ilishi olimlar uning riginolligidan dalolat beradi. Bilish bosqichlari o'rtasidagi jaxon psixologiyasi fanidagi gumanitor va ijtimoiy predmetlarda xukm surib yuruvchi talqindan uzulishlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

1. Jaxon psixologiyasi fanida intellekt va intellektual faoliyat to'g'risida qator ilmiy konsepsiylar mavjud bo'lishiga qaramay ayrim ziddiyatli xolatlaridan qatiyi nazar insonning aqliy taraqqiyotini aniqlashga, uni oldindan aytib berishga, o'lchashga rimojlanish yo'l va vositalarini isloq qilish xizmat qiladi.

2. intellekt va intellektual faoliyat ko'rsatkichi koyfesenti ko'p xollarda test bilan o'lchanlanligi sababli jaxon psixologiyasi namoyondalari tomonidan ko'pgina testlar, test savollari va test majmualari komplekslari batoriyalari yaratilgan. Ularning aksariyati tuzish prisplariga to'la rioya qilingan xolda barcha talablariga javob bera oladi. Tuzilgan testlar o'zaro o'zining aloxidalilik, orginallik xususiyatlari bilan turli vaziyat va xolatlarda insonning intellektual taraqiyot, ijodiy qobiliyat ist'edod darajalarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lib ular maxalliy, xududiy muhim hamda sharoitlarga moslashtirishga juda qulay, omilkordir

Hozirgi zamon va psixologiya tarixi tizimida mavjud intellektual taraqqiyot darjasini bosqichi, ko'rsatkichi, individulligini aniqlashga muhim omillar, qonuniyatlar, mexanizmlar, qiyosiy samara va tavsif. Shaxslar urtasidagi

individul-tipologik hamda jinsiy, yosh, tafovutlari to'g'risidagi malumotlar to hozirgacha o'z axamiyatini yo'qotgan emas.

II BOB. YOSHLARNING INTELLEKTUAL IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

2.1. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari

Ma'lumki, keyingi o'n yil ichida ta'limni isloh qilishda, milliy mustaqillik printsiplari va xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlarning ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish; ta'lim olishda, shuningdek bolalar va yoshlarni ma'naviy axloqiy intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish ishlari jadal suratlar bilan olib borildi. Shu amaliy ishlarning boshlanishi sifatida Davlatimiz tomonidan yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirishning quyidagi maqsadlari belgilab olindi:

- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirish va uni muhofaza qilishdan iboratdir;
- ilm-fan va davlat hokimiyati hamjihatligidagi say-harakati, shuningdyek ta'lim tizimini modyernizatsiya qilish, intellektual zahiralarni muhofaza qilish va rivojlantirish:
- intellektual imkoniyatni rivojlantirish ishlarini tartibga solish;
- yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantiruvchi psixologik-pedagogik tashkiliy uslubiy asoslarini yaratish.

Belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun bir qator vazifalar ham quyildi:

ψ Iqtidorli o'quvchi-yoshlarni izlash myexanizmi, psixologik-pedagogik, tashkiliy-uslubiy asoslarini yaratish borasidagi kamchiliklarni aniqlash.

ψ Intellektual imkoniyatni oshirishda tarbiya jarayonining xususiyatlarini o’rganish.

ψ Yoshlarning mustaqil faoliyat turlarini o’rganish;

ψ Yoshlarning ma’naviy intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish manbalarini yaratish;

ψ Yoshlarning intellektual imkoniyatini oshirish usullarini ishlab chiqish;

ψ yoshlarning intellektual imkoniyatini nazariy va amaliy jihatdan o’rganib chiqish;

ψ fanning turli sohalaridagi mutaxassislar intellektual imkoniyatini oshirish bo’yicha takliflar ishlab chiqish;

ψ ta’lim myenyejmyenti sohasida innovatsion takliflarni o’rganish va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining uchinchi bosqichiga muvofiq ularni ta’lim tizimiga tadbiq etish;

ψ bo’lajak rahbar kadrlarning intellektual imkoniyatini oshirish va ko’maklashuvchi yuridik malakani (xorijiy) o’rganish va mye’yoriy-huquqiy myexanizmlarini joriy etish.

Bugungi kunda olib borilayotgan intellektual imkoniyatni rivojlantirishga oid barcha ishlarning sifat samaradorligi talab darajasida emas. Jamiyat va davlat oldidagi talablardan kelib chiqib, o’quvchilarning umumta’lim maktablaridagi tahsili davomida intellektual imkoniyatni rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo’llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi.

Har bir o’quvchiga, uning shaxsiy xususiyatidan kelib chiqib, uning intellektual imkoniyatini rivojlantirish maqsadidda ta’lim-tarbiya jarayoniga biror psixologik yoki pedagogik uslubni qo’llash murakkab jarayondir. Lyekin bu davr talabidir.

Muayyan takomillashgan pedagogik yoki psixologik uslubni qo’llash, uni mantiqiy-nazariy jihatdan to’liq anglab olish va amaliyotga qo’llashgacha bo’lgan

murakkab jarayonga qaraganda – jarayonning o’zini loyihalashtirish eng qulay va samarador uslubdir. Ya’ni har bir o’quvchiga individual yondoshish kyerak.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga yo’naltirilgan tarbiya tizimi o’qituvchidan yoshlarning intyellyekyetual salohiyatini rivojlantirishda tarbiya uslubiyotlariga alohida munosabat bilan yondoshishni, uslubiyotni hamda mavjud holatni to’liq o’rganishni, jarayonga ijodiy muhitni olib kirishni taqozo etadi. Bunga asosiy sabab:

- intellektual ijodiy ishlar jarayonida to’liq muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlik tahdidining mavjudligi;
- boshlang’ich sinf o’quvchisi to’qnashadigan va ba’zan ko’p yillar davomida muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz kurashadigan hayotiy holatlardan biri – bu fikrining o’ylaganidiek ro’yobga chiqmasligini anglash;
- boshlang’ich sinf o’quvchilari ko’pincha o’zining dunyoqarashi, tasavvurining qanday darajada kengligidan kelib chiqib, fikrlaydi hamda bu fikrlashni mavjudlikning ijobiy, yoki salbiy holatlari bilan bog’lab tahlil qila olmaslidir.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining intellektual imkoniyatini rivojlantirish jarayonini shakllantirishda quyidagi holatlar e’tiborga olinishi kyerak:

- 1) Intellektual imkoniyatni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni maksimal darajada tyexnokratik bo’lishi kyerak. Buning uchun esa psixologik hamda pedagogik tyexnologiyalarni amaliyatga joriy etish kyerak;
- 2) Intellektual imkoniyatni shakllantirishni ta’lim-tarbiya jarayoniga singdirilishi ko’zda tutilayotgan tegishli tyexnologiyalarni ilmiy asoslash va ishlab chiqish lozim;
- 3) Intellektual imkoniyatni shakllantiruvchi tarbiya jarayonining dastlabki holatda ijtimoiy-psixologik muhitni aniq tahlil qilish hamda taktik jarayonni mukammal ishlab chiqish kyerak.

Boshlang’ich sinf o’quvchisi shaxsining shakllanish jarayoniga – jamiyatda qabul qilingan axloq normalari, hulq normalari, ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlarni singdirish tyexnologiyalarini yaratish ko’pgina jihatdan yakuniy natijani

ta'minlashga xizmat qiladi. Shu o'rinda shaxsning ijtimoiylashuviga ham e'tiborni qaratsak:

1. Boshlang'ich jamoalashuv yoki moslashuv bosqichi. Bunda o'quvchi tomonidan ijtimoiy tajriba o'zlashtiriladi, moslashtiriladi va qabul qilinadi.

2. Individuallashuv bosqichi. Bunda o'quvchilarini o'z ustida mustaqil ishslashlari va mustaqil fikrlarini ruyobga chiqarishda o'zining mustaqil fikrini bildirish istagi, jamoat xulq normalariga nisbatan ijobiy hamda tanqidiy fikrlash paydo bo'ladi.

3. Intyegratsion bosqich. O'quvchi jamiyatda o'zi o'rnini topish, jamiyat hayotiga kirishish, atrofdagilarga ijobiy tomondan tanilish, faoliyatda o'zini ijobiy tarafdan ko'rsatish harakatiga tushadi, ya'ni shaxs sifatida o'zini tanitish istagi birinchi o'ringa chiqadi.

- Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, agar shaxsning ijodiy izlanishi, intellektual imkoniyatini ko'tarish harakatlari biror ijtimoiy guruh yoki jamiyat tomonidan qabul qilinsa, intyegratsion bosqich muvaffaqiyatli o'tadi. Mabodo buning aksi bo'lsa, quyidagi holatlar kelib chiqadi:

- o'quvchida norozichilik kayfiyati paydo bo'lib, tushkunlik holatiga tushadi;
- o'zi harakatlarini tahlil qilib, o'zini o'zgartirishga harakat qiladi;
- o'quvchi o'zida tashkilotchilik, yetakchilik, o'zini ko'rsatish kabi hislatlarni jilovlab, mavjud muhitga moslashish harakatiga tushadi.

Ijtimoiy faoliyat bosqichi. Bu bosqich inson balog'atga yetgan davrdan boshlab, hayotining oxirigacha davom etadi. Shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash jarayoni, ya'ni o'zining intellektual imkoniyatini tashqi va ichki omillar ta'sirida shakllantirib boradi. Bunda myehnat jamoasidagi ijtimoiy-psixologik muhit katta ahamiyatga ega.

Yuqorida intellektual imkoniyatni shakllantirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi barcha omillarni qarab chiqdik. Tabiiyki, intellektual imkoniyatni shakllantirib uni rivojlantirib borish uchun, ta'lim-tarbiya jarayoniga bunday tyexnologik yondoshuv o'ziga xos savollarni keltirib chiqarishi mumkin.

Jumladan, tyexnologik asosda umumta'lim mакtablarida o'quvchilarning tarbiyaviy jarayonini qanday tashkil etish kyerak? – dyegan savol yuzaga kyelishi muqarrardir. Bu savolga javob berish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

1) Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'lumotlar bazasini yaratish. Ma'lumotlar bazasi o'quvchi shaxsiga tegishli barcha ma'lumotlarni qamrab olishi kyerak.

2) Umumta'lim maktabidagi ijtimoiy muhitning aniq tahlilini amalga oshirish. Aynan muhit qanday darajada ekanligi o'quvchi tarbiyasiga, uning intellektual imkoniyatining shakllanishiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi. Muhit tahlili quyidagi ko'rinishda amalga oshirilishi kyerak:

- mavjud ijtimoiy muhitning asl holatini, intellektual imkoniyatni rivojlantiruvchi harakatlarini aniqlash;
- o'qituvchi-tarbiyachilarning ijtimoiy muhitga munosabatini aniqlash;
- o'quvchilarning ijtimoiy muhitga, mакtab rahbariyati olib borayotgan faoliyatga munosabatini aniqlash;
- yuzaga kyelayotgan va yechimini kutayotgan muammolarni aniqlash.

3) O'quvchilarning ijodiy faoliyatini oshiruvchi aniq ryeja va dasturini ishlab chiqish. Muhit tahlili asosida mazkur ryeja va dasturda 1-navbatda bajarilishi kyerak bo'lган dolzarb ishlarni belgilab olish kyerak. Bunda quyidagilar aniq ko'rsatilishi lozim:

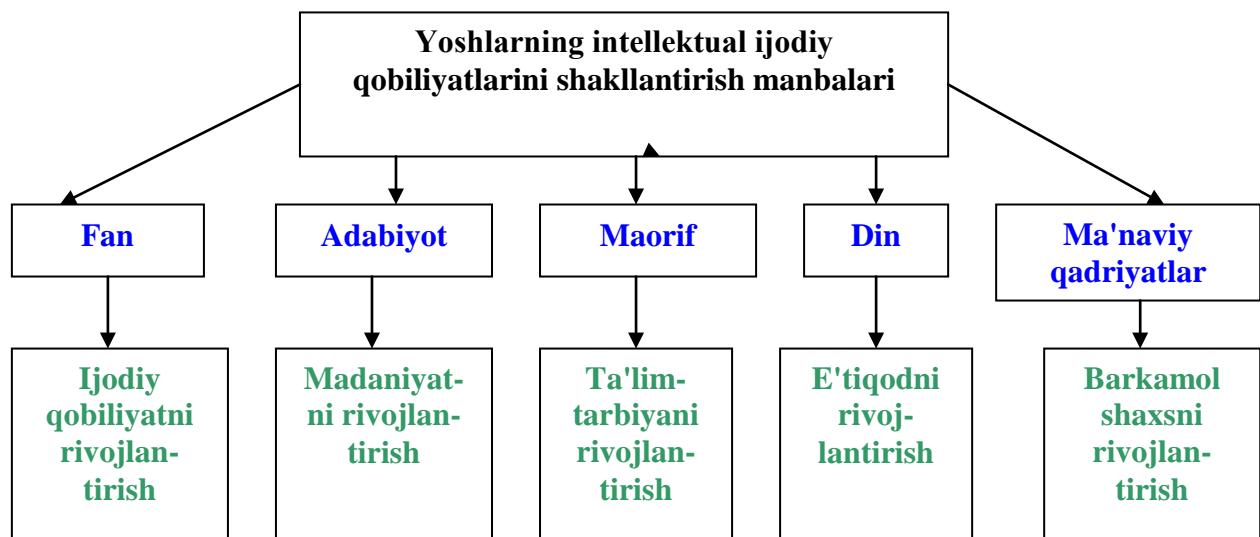
- tarbiyachilar amalga oshiradigan ijodiy va tarbiyaviy ishlar;
- o'quvchilar uyida amalga oshiriladigan intellektual musobaqa va ijodiy ishlar;
- jamoat tashkilotlari, turli jamg'armalar va homiy tashkilotlar bilan amalga oshiriladigan ishlar;
- o'quvchilarda g'oyaviy immunityetni shakllantirish ishlari;
- salbiy oqimlar, zararli g'oyalarga qarshi kurash muhitni shakllantirish.

4) O'quvchilarning intellektual imkoniyatini rivojlantirish jarayonining monitoringini yaratish. Amalga oshiriladigan barcha ishlarning yagona

monitoringini shakllantirish orqali, jarayonni bevosita kuzatish imkonini yuzaga kiyeladi. Bundan tashqari jarayonning borishini tahlil qilish mumkin.

5) Jarayonga qo'shimcha o'zgartirishlar kiritish dasturi. Monitoring natijasida jarayonga tegishli ishlarning qanday darajada bajarilishidan kelib chiqib, joriy o'zgartirishlarni amalga oshirish kyerak. Shu maqsadda qo'shimcha o'zgartirishlar dasturini ishlab chiqish mumkin. Bu dastur korrektsion (tuzatish) ahamiyatga ega bo'lib, jarayon samaradorligi va ish sifatini yanada ko'tarishga qaratiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatini rivojlantirishda tarbiyaning ahamiyati muhim rol o'ynaydi. Intellektual imkoniyatni oshirish uchun tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xaraktyerli bo'lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Intellektual imkoniyatni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarda jamiyatga naf keltiradigan, shaxsga quyiladigan axloqiy talablariga muvofiq kyeladigan xulqiy malaka va ko'nikma hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga, dunyo qarashi va irodasiga tizimli, muntazam ta'sir etib boriladi. Ijodiy salohiyatni rivojlantirish jarayonida bulardan birortasi e'tibordan chyetda qolsa, ko'zlangan maqsadga erishish qiyinlashadi. Mana shu psixologik jihatlarni e'tiborga olingandagina yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib uni rivojlantrishga imkon yaratiladi. Yoshlarning intellektual ijodiy qibiliyatlarini shakllantirish va uni rivojlantirish manbalarini quyidagi 1-rasmda ifodalab beramiz:

Ta'lim-tarbiya berish jarayonida ta'limning ma'lum bir maqsadga qaratilishi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayoni yoshlarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini shakllantirmsandan turib ularni ijodiy rivojlantirib bo'lmaydi.

O'quvchilarning intellektual imkoniyatini rivojlantiruvchi har qanday maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan ryejalahtiriladi va kyetma-kyet bajariladigan usullar belgilab olinadi:

1.O'quvchilarning intellektual imkoniyatini shakllantiruvchi hislatlarini uyg'otish va rivojlantirish ryejalahtiriladi.

2.Mana shu hislatlarni rivojlantirishni amalga oshiruvchi usullarni yaratish yoki intellektual imkoniyatni oshirib borishga xizmat qiluvchi manbalar izlab topiladi.

3.Belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qayerda ishlatish ryejalahtiriladi.

Mana shunday ryejaga solinib olib boriladigan ishlarni amalga oshirish ta'lim-tarbiya tizimi jarayonida ham yoshlarning intellektual imkoniyatini rivojlantirib boradi, jamiyat va insonlarning intellektual va jismoniy faoliyatini oshirib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun, ularning intellektual-ijodiy salohiyatini rivojlantirishni to'g'ri yo'lga quyish uchun o'quvchilar ijodiy faoliyatini amalga oshiruvchi tadbirlarni belgilab ularni ikki guruhga ajratamiz:

1. «Intellektuallar» guruhi

1) «Zakovat», «Iqtidor», «Imkon» kabi intellektual o'yinlarni o'tkazish;

2) «Eng yaxshi diktant, matyematik, musiqachi, rassom ... va hokazo» nomlarda tanlovlар o'tkazish;

2. «Ijodkor va istye'dodli yoshlar» guruhi

1) «Eng yaxshi shye'r, rasm, foto, kashta, so'zana va hokazo» nomlarda tanlovlар o'tkazish;

2) «Quvnoqlar va Zukkolar» klublari jamoalari byellashuvlarini o'tkazish;

3) «Eng yaxshi hamshira, hisobchi, oshpaz, suvchi, tyerimchi va hokazo» nomlarda tanlovlар o'tkazish;

4) «Yosh musavvir», «Yosh musiqashunos», «Yosh kitobxon», «Yosh ijodkor» kabi klublarni tuzish;

5) ijodkor yoshlarning ijodiy kyechalari va ko'rgazmalarini tashkil etish;

6) umumxalq bayramlari, Xalqaro va Milliy bayram kunlari munosabati bilan tadbirlar majmuini ishlab chiqish va amalga oshirish.

7) Buyuk mutafakkirlarimizning tavallud kunlariga bag'ishlangan bayram kyechalarini sahnaviy ko'rinishlarini uyushtirish;

8) Mustaqil ravishda biror bir mavzuga bag'ishlangan badiiy kompozitsiyalar tayyorlash;

9) Ijodiy ishlar majmuasini ommalashtirish.

10) Eng yaxshi ijodkor o'quvchi sovrinini tashkil etish.

Bundan tashqari yoshlarning intellektual imkoniyatini muntazam rivojlantirish ishlarini amaliyatga tadbiq etish uchun har bir pedagog har bir darsda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini kuzatib borishi kyerak.

Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish usullaridan foydalanish haqida namunalar keltiramiz:

Aql charhi mashqlarini o'tkazish: bunga turli ryebuslar, krasovordlar yechish, shaxmat va shashka o'yinlarini musobaqa shaklida tashkil etish kiradi.

Yosh qalamkashlar to'garaklarini o'tkazish: bunga bolalarning ijodiy mahoratini, istye'dodini oshirib borishga qaratilgan tadbirlari majmuasi kiradi.

Chaqqonlar va epchillar sport o'yinlarini o'tkazish: bunga barcha turdag'i sport musobaqalarini o'tkazish kiradi.

Mushoira, g'azalxonlik ko'rik tanlovlari o'tkazish: bu usulga bolalarning shye'r va g'azallar yozishi emas, ularni yaxshi mutoala qilishi kiradi.

Quvnoqlar va zukkolar tanlovlari o'tkazish: bu tanlov orqali bolalarning san'at, tyeatr va rassomchilikka bo'lgan qiziqishi orttiriladi va zukkolik mahorati baholanadi.

Ustoz-shogird ishlari takomillashtirish: bu usulni amalga oshirish uchun eng yaxshi ish olib borayotgan shogirdlari undan juda mamnun va minnatdor bo'lgan pedagog-ustozning ishlari ommalashtiriladi.

Albatta yoshlarning ijodiy barcha ishlari va istye'dodli mahoratlarini baholash, ularni turli sovg'a va faxriy yorliqlar bilan mukofotlash maqsadga muvofiqli.

2.2. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish metodlarini tadbiq etish

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolaning tafakkuri – aniq tafakkur bo'lib, u nimalarni idrok etsa yoki tasavvur qilsa, o'sha narsalar haqida fikr yuritadi. Shu bois bola uchun mavhum voqyea-hodisalar to'g'risida gapirilganda, ularning u avval o'zlashtirishga muvaffaq bo'lgan voqyea-hodisalarga nisbatan qiyoslab tushuntirish maqsadga muvofiqli.

Atrofdagilar bilan muomalada bo'lism asosida bolada ma'naviy qarash shakllanadi: endilikda ular turli xarakatlarni "yaxshi", "yomon" dyeya baholab boradilar.

Bu davrda bola hayotida o'yin bilan birga faoliyatning boshqa turlari ham ahamiyatli bo'lib boradi, dastlabki myehnat ko'nikmalari hosila bo'ladi: rasm chizadi, loydan, qumdan turli buyumlar yasaydi. Shuningdyek, ular kattalar tomonidan berilgan oddiy topshiriqlarni bajarib boradilar. Ularni kuchlari yetadigan ishlarga jalb qilish yaxshi samara beradi.

Boshlang'ich sinfdagi bola (ushbu yosh bir nyechta mutafakkir olimlar tomonidan dastlabki "yetuklik yoshi" sifatida e'tirof etilgan) jismoniy va ruhiy xususiyatlariga ko'ra mакtabda ta'lim olish yoshidir.

O'zbyekiston Ryespublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq Ryespublikamizdagi bolalarning barchasi 6 va 7 yoshdan boshlab umumiyo'rta ta'lim maktablarida tahsil ola boshlaydilar. Shu davrga qadar bola hayotida muhim o'rin tutgan o'yin faoliyati o'z o'rnini tizimli, uzlucksiz ravishda amalga oshiriladigan va majburiy vaqt asosida tashkil etiluvchi o'qish faoliyatiga bo'shatib beradi. Bola uchun bunday "mas'uliyatli myehnat"ga o'tish qiyin kyechsada, u asta-syekin bunday sharoitga ko'nika boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy borliq haqida muayyan tasavvurlarga ega bo'lsalar ham, ro'y berayotgan voqyea-hodisalarining mohiyatini bilishga qiziqadi. Maktabda tashkil etilayotgan ta'lim jarayoni bolaning aqliy faoliyati uchun zarur bo'lган fazilatlarning tarkib topishini ta'minlaydi.

Kichik maktab o'quvchilarining bosh miyasi tyez o'sib borib, uning tuzilishida o'zgarishlar ro'y beradi. Ularda o'pka rivojlangan, lyekin nafas yo'li hamda diafragma bo'sh rivojlangan, shu tufayli kichik yoshdagi o'quvchilar ko'p vaqt harakatsiz qolsalar, organizmning kislorod bilan ta'minlanishi yomonlashadi.

Jismoniy o'sishning bu kabi xususiyatlari kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'qituvchidan ehtiyyotkorona yondoshuvni talab qiladi. Ularni erkin quyish asabiylashishdan saqlash zarur. Bu yosh o'quvchilarini ko'proq harakat qilishlari, ochiq havoda bo'lishlari, yetarli daraja dam olishlari, uxlashlari talab etiladi. Atrofdagilar buning uchun g'amho'rlik qilishlari lozim. Ularning stol atrofida, partada to'g'ri o'tirishlariga, o'rinda tyekis (o'rin yumshoq bo'limgani ma'qul)

yotishlariga, qomatni tik turib yurishlariga e'tiborli bo'lishi kyerak. O'yin vaqtida qaltis harakat qilishdan ularni saqlash zarur.

O'qituvchi ularning qiziqishlarini qondirishga harakat qilishlari va shu asosda ushbu qiziqishlarni rivojlantirib borishlari kyerak.

Ko'rsatib o'tilayotgan ushubu asoslar bevosita boshlang'iya sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatlarini to'g'ri shakllantirish va rivojlantirish uchun zarurdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrashi obrazli bo'ladi. Shu bois ularga kinoya, kyesatish samara bermaydi. O'qitish ko'rgazmali qurollar, vositalar yordamida tashkil etilishi kyerak. Matyerialni tushuntirishda uning obrazli, ifodaviy bo'lishiga erishish lozim. Ularning kayfiyatiga o'qishdagi yutuqlari, olgan baholari, shuningdyek, amalga oshirgan ijobiy ishlari ta'sir qiladi. Shu bois o'quvchi tomonidan unga berilayotgan e'tibor bola uchun alohida qimmatga ega. Uning har bir harakati o'qituvchining e'tiroziga sabab bo'lsa, unda o'qish istagi yo'qoladi. Maktab ta'limidan ko'ngli soviydi, o'qituvchidan qo'rqqanidan yolg'on gapira boshlaydi. Bu hol doimiy takrorlanavyersa, qo'rkoqlik va yolg'onchilik uning asosiy hislati bo'lib qoladi. O'qituvchi tanbyehi oqilona bo'lib, bola sha'nini yerga urmasligi kyerak. Boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar turli munosabatlarda bo'lishga intiladilar, o'rtoqlari bilan aloqada turg'unlik yuzaga kyelmagan, birgina o'rtoqdan ko'ra, ko'pchilik bilan o'ynashini afzal ko'radilar.

Ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishda ma'lum bir maqsad belgilab olinadi, qonunlar qabul qilinadi, dasturlar va tadbirlar ishlab chiqiladi, ryejalar belgilanadi va bular hozirgi talab darajasida amalga oshiriladi. Demak, ta'lim-tarbiya oldida loyihalash, ma'lum pedagogik tizimning amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi pedagogik tyexnologiyadir. Shu nuqtai nazardan qaralganda "shaxsni shakllantirish" ham ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya'ni barkamol shaxs tarbiyasining maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari mavjud bo'lib, bu ham o'ziga xos tyexnologiyadir.

Boshlang'ich sinflarda bolalarning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish ta'lim-tarbiyaning olib boriladigan metodlariga bog'liqdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli individual tipologik xususiyatlarga ega o'quvchilar uchun ta'limning yagona qulay, optimal sharoitlarini yaratish mumkin emas. Ammo o'zlashtirishning samaradorligini oshirishda muammoli ta'lim, noan'anaviy ta'lim usullarini qullahim muhim ahamiyatga egadir.

Umumiylar tarzda ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyatiga ko'ra ta'limning quyidagicha metodlari ajratiladi:

1. Tushuntiruv-ko'rsatmalilik metodi - bu metod ryeproduktiv metod bo'lib, unda faoliyat o'qituvchi tomonidan olib boriladi. O'quvchilar ta'lim jarayonida bilim oladilar, tanishadilar.

Bu metod juda keng tarqalgan metodlardan biri bo'lib, uni takomillashtirilgan usullari mavjud, bu - programmalashtirilgan ta'limdir.

2. Ryeproduktiv metoda o'quvchi faoliyat ko'rsatib, unda o'quvchiga berilayotgan bilimni qayta xotirada tiklab, olingan bilimni nusxa sifatida qabul qiladi.

3. Muammoli ta'lim metodi - o'qituvchi tomonidan tashkil etilib, u produktiv xaraktyerga egadir. Ushbu metod orqali o'quvchi bilim va malakalarini shakllantiradi. Ushbu metodning takomillashtirish yo'llaridan biri ishchan o'yinlarni tashkil etishdan iboratdir.

4. Qisman izlanish metodi. O'qituvchi nazorati ostida tashkil etiladigan metod bo'lib, u produktiv xaraktyerga ega, bunda o'quvchi ijod qiladi.

5. Tadqiqot metodi. O'qituvchi ilm yordamisiz tashkil etiladigan ta'lim metodi bo'lib, u o'quvchining mustaqil izlanishi, fikrlashi va bilimlar transformatsiyasini talab etadi.

Ta'lim jarayonini tashkil etishning o'ziga xos metodlaridan biri ishchan o'yinlardir. Ishchan o'yinlar munosabatlar sistyemasini modyellashtirish, faoliyat xaraktyeristikasini tashkil etishga yordam beradi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim jarayoniga yangi pedagogik tyexnologiyalarni kiritish ta'kidlanadi. Pedagogik tyexnologiya - bu ta'lim jarayoniga sistyemali yondashuv bo'lib, unda ta'lim jarayonining tashkil etishda

tyexnika va inson imkoniyatlari hisobga olinadi va ularning o'zaro munosabati ta'limning optimal formalari yaratilishiga zamin bo'ladi.

O'quvchini mustaqil ta'lim olishga o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlash bugungi kun o'quv maskanlarining asosiy vazifasidir.

Ta'lim jarayonida o'quvchining mustaqil ta'lim olishini faollashtirish zarur. Mustaqil ta'lim masalani quyilishi, yechish, o'z-o'zini nazorat va baholashning yo'llarini o'quvchi tomonidan tanlanishi va bajarilishi bilan xaraktyerланади.

O'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shaqlantirish zarur. Fikrlash opyeratsiyalari asosida dars jarayoni faollashtiriladi. Bu o'qituvchining: «Nima uchun?», «Qanday maqsadda?», «Sabablari qanday?», «Natija nima uchun shunday bo'ldi?» singari savollarning muhokamasi orqali amalgalash oshirilishi mumkin. O'qituvchilarni evristik, muammoli vaziyatlarga tortish, tanqid, guman holatlarini muhokama qilish, ulardagi muammolarni mustaqil xolda topish va ularni yechish uchun o'z loyixalarini tuzish va himoya qilish o'quvchilar tafakkurining ma'nodor va unumdon bo'lishiga xizmat qiladi.

Xozirgi zamон o'quv muassasalarining vazifasi yosh avlodni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Albatta, fikrlashda ham individual farqlar mavjud. Fikrlashni bilish - bu insonning aqlidir.

Aql bevosita bolalarning intellektual imkoniyatlari ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Maktabda boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun yuqorida ta'kidlab o'tilgan ta'lim metodlarini yangi pedagogik tyexnologiyalarga asoslangan holda joriy etish samarali natijalar beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga yangi pedagogik tyexnologiyalar asosida muammoli ta'lim metodlarini qo'llagan holda ta'lim berish ularning intellektual imkoniyatlarini rivojlantiradi. Bunda aqliy topshiriqlar, ishchan o'yinlar asosida darsni tashkil etish mumkin.

Biz tadqiqot ishimizning keyingi paragrafida boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual imkoniyatlarini rivojlantiradigan mashg'ulotlar mazmunini va olib borish usullarini batafsil bayon etamiz.

2.3. Intellektual ijodiy qobiliyatlarni diagnostika qilish va korreksiyalash usullari

Jamiyatni erkinlashtirish jarayonida shaxsning qobiliyat va iqtidorini har jihatdan namoyon etish, uchun imkoniyat shart-sharoitlar yaratibgina qolmay balki insonning ruhiy ma'naviy va intellektual soloziyatini to'la nomoyon bo'lishini talab qiladi. Hozirgi davrda shaxslar o'rtasidagi intellektual jihatdan mavjud farqlar bilan bir qator ijodiy va tashkilotchilik qobiliyatidagi shaxsning umumiyligi farqlarga ham qayta etibor qaratish lazim. Bu ta'lim salohiyatidagi ko'pgina masalalarni hal etish muhim ahamiyatga ega. Bunday masalalar jumlasidan o'quvchilarni fikirlash va o'qish, ularni ta'lim ko'pchilik esa kasbiy va ijtimoiy sohada rivojlanish o'z imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishning diagnostikasi va korreksiyasini kiritish mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda jismoniy psixik rivojlanishi o'zining jadalligi bilan ajralib turadi. Shuningdek bilish jarayoning rivojlanishida undagi aqliy ko'nikmalar intellektual qobiliyatni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Aynan mazkur yosh davrda intellektual qobiliyatning rivojlanishi muhim sanalib, bu borada qator psixologlar tamonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. L.S.Vigotskiy takidlaganidek, maktab o'quvchini aqliy rivojlanish orqasidan yetaklab boorish kerak. Shu sababli o'quvchi aqliy rivojlanishi muhim dolzarb masala hisoblanadi. ta'lim o'quvchini bilimlar bilan qurollantirish uning aqliy jihatdan kamol topishini taminlashi lozim. Bilim egallash aqliy rivojlanish bilan jambarchas bog'liqdir. Bilimlarni egallash aqliy jivojlanishsiz, aqliy rivojlanish esa bilimlarsiz amalgam oshmaydi. Biroq aqliy rivojlanish tushunchasi o'zining mazmun jihatdan bilimlarni o'zlashtirishdan kengroq manoga ega. O'quvchilarni aqliy rivojlanishi deganda turli fanlarga doir bilimlarni o'zlashtirishi, ularni

tizimga solish va amalyotga tadbiq qilish ta'limni usullarni egallash hamda o'quvchilarda yangi shaxs sifatlarni vujudga kelishini nazarda tutiladi.

D.B.Elkonin va V.V. Davidov raxbarligi ostida o'kazilayotgan tajribalar kichik yoshdag'i o'quvchilarining intellektual rivojlanish zahiralarini ishga solish yo'l va vositalarini o'zlashtirishga bag'ishlangan. Ularning takidlariga qaraganda maxsus tashkil etilgan ta'lim tizimi natijasida o'quvchilarни abstract fikr yuritish darajasi yanada ko'tarilishi mumkin.tajribalarda nazariy va umumlashtiruvchi harakterdagi bilimlarning berilishi o'quvchilarga umumiylig qonunyatlardan aniq ko'rinishga o'tish imkonini yaratmoqda ya'ni umumiylig hollardan hususiy hollarga o'tish amalgam oshirilmoqda.

N.A.Menchinskaya metodiga binoan matematka fanida kichik yoshdag'i o'quvchilarining aqliy taroqqiyotini aniqlash jarayonida ularni mavjud bilim fondini bilimlarni amalda qo'llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish holatini belgilashga harakat qiladi. Muallif shu asnoda o'zlashtirish konkret va abstrekt tafakkurning enins aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga ahamiyat beradi. Bundan tashqari tadqiqotchi uchun eng muhum o'quvchilar fikrini hususiyatlardan umumiylig mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Chunki busiz aqliy taroqqiyot darajasi to'g'risida fikr yuritishi maqsadga muvofiq emas.

Rus psixologi Kabanova-Miller o'quvchilar aqliy taroqqiyotni ta'lim usullar, o'quv ko'nikma malaka va aqliy faolligining yangi sharoitiga fanlaroro qo'llanishga ko'chishda ularda tarkib topgan ko'nikma, malaka va aqliy faoliyat shaxsning o'z aqliy faoliyatining yangi sharoitiga fanlaroro qo'llanishga ko'chishda ularda tarkib topgan konikma malaka va aqliy faoliyat shaxsning o'z aqliy faoliyatini bevosita iroda qilishiga boshqarishga o'tishda tashqi tasir natijasida sinaluvchilarining bilimiga qiziqish faoliyati qay darajada ekanligini aniqlashda deb talqin qilinadi. Bundan tashqari E.N. Kabanova –Miller o'quvchilar aqliy taroqqiyotini silliqlashtirish va bilimlarni "tenglashtirish" metodini ham ishlab chiqadi. Mazkur nazarya o'quvchilardagi mavjud kamchiliklarni kamaytirishga yordam beradi. Mazkur yo'l bilan o'tkazish o'quvchilar bajarishi

zarur bo'lgan topshiriqlarni ularning serqirra faoliyat funksiyasiga aylantirib beradi.

Shaxs aqliy kamolatiga tasir etuvchi omillani aniqlashning diagnostik usullsri.

Shaxs aqliy kamol topishda va uning xulqiga ijtimoiy va biologik omillarning tasir kuchi hamisha bir xil bo'lavermaydi. Sababi odamning xulqiga, munosabatiga va aloqalarigayoshi bilimi, hayotiy tajribasi, odatlari va nihoyat vaziyat ham tasir etadi.

Shaxsning fazilatlarini to'g'ri aniqlash va behato baxolash uchun uni turli munosabatlar doirasiga turli vaziyatlarda kuzatib ko'rish lozim. Ana shindagina shaxsning ijtimoiy xulqi manaviy qiyofasi, insoniy fazilatlari royobga chiqadi. Shaxsnii rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal qilish uchun uning xulqiga tasir etuvchi omillarni, bu omillarni tabiatini shaxsning hususiyatini yaxshi bilmoq kerak.

Pedagogika "shaxs" tushunchasi "inson" tushunchasida farqli o'laroq u insonni ijtimoiy hususiyatlarini anglatadi. Yangi jamiyat boshqa odamlar bilan momilada bo'lishi, munosabat o'rnatishi natijasida shakillanib boradigan sifatlarni bildiradi. Insonning psixik hususiyatlarini rivojlantirishi aql, iroda, diqqat, harakat hayoti o'z o'rnni topa olishi, uning vatani xalqning ravnaqi yo'lida olqishlay e'tiqat bilan hizmat qilishi, imkon bolishi insonni shaxs darajasiga ko'taradi. Bunday sifatlarni ro'yobga chiqarish tarbiyaga bog'liq bo'ladi. Bolaning kamolatiga, ruxiyatiga fel -atvori shakillanishiga qanday omillar tasir etadi. Pedagogik bola tarbiyasiga, uning shakillanishiga biologik omil, ijtimoiy omil va ta'lim va tarbiya tasir etetuvchi omillar shular hisoblanadi.

Inson intellekti uchun eng muhim narsa shuki u atrofimizni o'rab olgan va olamdag'i narsa va hodisalar o'rtasida bog'lanishi va munosabatlarini aks ettirish hamda shu bilan ijoriy ravishda qayta o'zgarish imkonini beradi.

N.Leytesning ko'rsatib o'tganiga qaraganda oily nerv faoliyati hususiyatlarida faollik va o'z-o'zini tartibga solishning ayrim shart-sharoitlari bo'lib, bular umumiyl aqliy qobiliyatlarni toptirishning muhim ichki sharoitlaridan iboratdir.

Mazkur tadqiqot intellektni tekshirishning eng keng tarqalgan metodlaridan biri Amerikalik psixolog D.Vekslar tamonidan ishlab chiqarilgan bolalar intellektlarini o'lhash shkolasidan iboratdir.

Sinaluvchilar bilan tadqiqot ishi o'tkazishdan so'ng olingen natijalar miqdor va sifat jihatdan taxlil qilindi. Olingen natijalar quyidagi jadvalda o'z aksini topadi. Aqliy faoliyat bilan jismoniy faoliyatning o'zoro uzliksiz almashib turishi ko'p jihatdan o'quvchining individual psixologik hususiyatga bog'liq bo'lishi mumkin.

D.B.El'konin boshlang'ich sinf o'quvchilarning aqliy faolligini boshqarishga o'rgatish uchun:

1. Topshiriqni yechish uchun vositalarni tanlash
2. Topshiriqlarni yechish vaqtida o'z-o'zini nazorat qilish
- 3.O'zlashtirish darajasini baxolash
- 4.O'z-o'zini tekshirish
5. O'z- oldiga maqsad qo'yish
- 6.Simvollar belgilar amalyotlar bilan predmentni ichki munosabatlar mavjudligini tushunish kabi jihatlariga etibor qilish uqtirib o'tadi.

Kichik mакtab bolalarida, intellektual rivojlanishi ta'lim jarayoni bilan bog'liq bo'lib, unga beriladigan nazariy materiallarni o'zlashtirish orqali amalgam oshadi. Shu shaxsdagi bilish jarayonini rivojlanganligi bilan bog'liqdir.

Aynan shu yoshdagi o'quvchilarda aqliy qobiliyatlarini rivojlanganligini o'rGANISH UCHUN AQLNI O'LHASH Veksler shkolasidan foydalabiladi.

Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun intellektual imkoniyatlarni rivojlantiradigan mashg'ulotlar jamlanmasi tavsiya etiladi.

AQLNI CHARXLASH MASHQLARI.

Ushbu biz tavsiya etayotgan mashg'ulotlar jamlanmasida aqliy amallarni bajarish uchun mo'ljallangan mashqlar keltirilgan.

Mashg'ulot uchun zarur jihozlar: raqamlar va harflar bilan ishslashga mo'ljallangan mashqlar to'plami.

O'qituvchi o'quvchilardan davra bo'lib o'ltirib olishlarini so'raydi. So'ngra birinchi bosqichda o'quvchilar sonlar bilan ishslash mashqlarini bajaradilar.

O'qituvchi topshiriqlarni bera boshlaydi va o'quvchilar og'zaki tarzda ovoz chiqarmasdan topshiriqlarni fikran bajarib boshlaydilar. Mashqlar bajarib bo'lingach har bir mashq qanchalik qiyinchilik tug'dirgani va kimda qanday o'zgarish yuz bergenligi muhokama etiladi.

Topshiriqlar:

- **Ushbu sonlar ketma-ketligini fikran davom ettiring:**

Tepadan pastga 1-qadam: 1.2.3.,,,,100

Pastdan tepaga 1-qadam:100,99,98, 97,,,1.

O'sib va pasayib borish tartibida sonlar ketma-ketligini ayting 2-qadam: 2,4,6,,,100; 2-qadam 100,98, 96...2

- **Juftlikni ikkili ortib borish tartibida davom ettiring:**

Tepaga 2, 3 qadam: 2-3, 4-6, 6-9, 8-12...96-99

- **Bir-biriga yuzma yuz ketma-ketlikni davom ettiring:**

Tepaga qarab 2 qadam, pastga qarab 2 qadam: 2-100,4-98, 6-94..100-2

Tepaga qarab 2 qadam, pastga qarab 3 qadam: 2-99, 4-96, 6-93..66-3

- **Sonlar ketma-ketligini uchtaga oshirib borish tartibida davom ettiring:**

Tepaga qarab, 2,3,4 qadam: 2-3-4, 4-6-8,6-9-12..48-72-96

- **Uchta sonlar ketma-ketligini kamayib borish tartibida davom ettiring:**

pastga qarab, 2,4,3 qadam: 100-100-99, 98-96-96,..-52-4-27

- **Sonlar ketma-ketligini davom ettiring va faqat ularning yig'indisini ayting:**

Masalan, 7+7, 14+1+4,21+1+2++3,28+28+10+10+1

Tepaga 2dan 100gacha qadam 2: 2,4,6,8,,,1

Mashqni mustaqil bajarish bo'yicha tavsiyalar:

- Ushbu mashqlar bilan mustaqil va muttasil shug'ullaning. Har kuni jadal diqqatni to'plashga erishing.
- Qaysi mashqlar diqqatni rivojlanishi uchun murakkablik va qaysi birlari esa oddiylik qilishiga e'tibor bering.Yaxshi natijalarga erishish uchun sizga past

natijalar berayotgan mashqlar ustida ishlang. «Mashaqqatsiz rohat bo'lmas» naqliga amal qiling.

- Aqlni charxlashga mo'ljallangan shaxs mashqlaringizni ishlab chiqing. Son, harf, so'zlar yordamida yangi mashqlar variantini o'ylab toping.

AQL GIMNASTIKASI MASHQLARI

Mashg'ulot maqsadi: verbal tafakkurni rivojlantirish.

Mashg'ulot uchun jihozlar: tafakkur doirasi (harflar aks ettirilgan doiracha, bo'sh doiracha), ruchka yoki qalam, soat, bayroqcha.

Ushbu trening mashg'ulotida o'qituvchi o'quvchilarga tafakkur doirasi bo'ylab harakatlanishni va har biri ushbu doirada nechta so'z joylashganligi va yangi yana qanday so'zlar hosil qilish mumkinligini tushuntiradi. Shu tarzda o'quvchilar tafakkur doirasini oladilar va har birlari ushbu doirachada nechta so'z aks ettirilganligini qayd etadilar. So'ngra ularning natijalari o'zaro taqqoslab, eng ko'p javob variantiga ega o'quvchiga va so'ngra qolgan o'quvchilarning mulohazalari tinglanadi. Keyingi bosqichda bu tafakkur doirasiga o'quvchilarning o'zlari eng ko'p so'zlar aks ettirishga harakat qilishlari so'raladi. O'quvchilar mustaqil ishga kirishadilar. Kim agar 10 minut orasida vazifani bajarib bo'lsa, u bayroqchani ko'tarib, topshiriqni bajarganligini bildiradi. Barcha o'quvchilar navbat-navbati bilan ushbu jarayonni birma-bir bajaradilar. Natijalar o'qituvchi yordamida muhokama qilinadi va eng tez hamda to'g'ri topshiriqni bajargan o'quvchi «tafakkur saltanati hukmdori» deb e'lon qilinadi.

Verbal tafakkurni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar

- Sekin fikrlashga harakat qilib ko'ring. Fikrlashni tezlashtirishga harakat qiling.
- O'qish uchun doimo vaqt toping. O'qish aqliy rivojlanishni o'stirishning eng maqbul yo'li, xayoliy timsollar va diqqatni to'plashning jonlantiradi.
- Fikrlaringizni qog'ozda bayon etishga harakat qiling., Fikrlarni yozma bayon etish sizga ularni saralashga, har xil nuqtai nazarlarni qiyoslashga, fikrlarni

shakllantirish va tekshirishga, nimani his etayotganingiz va o'ylayotganingizga imkoniyat tug'diradi.

TAJRIBA- SINOV NATIJALARI

Biz o'z tadqiqotlarimizni o'quvchilar intellektini o'rganishga qaratdik. Bitiruv malakaviy ishimizda o'rganilgan intellekt muommosi aynan hozirgi kunning dolzarb muommosi ekanligini sinab ko'rish maqsadida tajriba sinovini olib bordik. Tajriba-sinov ishlarini olib bordik.

Tajriba-sinov ishlari Jizzax shaxridagi X.Nosirov nomli 16-o'rta maktabda o'quvchilarda va jizzax pedagogika kolleji talabalarida olib borildi. O'quvchilar va talabalarning aqliy rivojlanishi darajalari o'rganildi.

Tajriba-sinovi 2 bosqichda amalgam oshirildi.

1-bosqichda biz ibtellekt haqida to'liq tushunchaga ega bo'lish maqsadida ushbu muommo ustida ish olib borgan psixologlarning tajribalari bilan tanishib chiqdik.

Ergash G'oziyevning "intellekt psixologiyasi" nomli o'quv qo'llanmasida (1) intellektning rivojlanishi yuzasidan fikrlar bildirilgan. Bunda olimlarning intellekt rivojida inson bilishining psixologik muommolarini, intellekt rivojiga tasir etuvchi omillar,intellektning tadqiq etilishi masalariga bergen malumotlari o'rganildi. Shu bilan barjcha darisliklar, bir qator maqolalar o'rganib chiqildi va taxlil qilindi. Organilgan manbalarning qanchalik asosli ekanligi tajribalar davamida ishonch hosil qildik. Shu narsa malum, bo'ldiki inson intellekti rivoji ko'p jihatdan psixologik jarayonlar rivoji bilan bog'liq ekan. Insin ongi taroqqiyoti psixologik jarayonlar rivoji taminlangani kabi bilish jarayonlari aqliy rivojlanishning asosi hisoblanadi. Olimlar olib borgan tadqiqotlaridan yana shu narsa malum bo'ldiki oila muhiti, ta'lim tarbiya muassasalaridagi o'quv faoliyati hamda inson yoshi, jinsi,ota-onalarning malumotligi ham intellekt rivojida muhum ekan. Ushbu bosqichda biz intellekt aynan psixologik jarayon ekanligi haqidagi malumotlarga ega bo'ldik.

2-bosqicgda maktabdagagi amalyot davrida maktabni o'rganib chiqdik. O'quvchilarni o'qtuvchilarni ta'lim faoliyatini kuzatdik. Kuzatuvlarimizni va har

bir yosh davridagi aqliy rivojlanishlari haqida to'liq malumotlarga ega bo'lishimizda bizga maktab psixologi yaqindan yordam berdi. Dastlab kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning darslarini keyin esa katta maktab yoshidagi o'quvchilarni kuzatdik. Kuzatgan sinflarimiz (4”a” va 8”a”sinflari)dagi alo o'zlashtirishga ega o'quvchilarning tashxis kartalari bilan tanishdik. Ushbu o'quvchilarning har bir sinfda har bir jarayonga berilgan psixologik tasnif boshqa o'quvchilarga berilgan tasnifdan mutloqa farq qiladi.biz ayrim bolalarning ota-onalari bilan uchrashdik suxbatlashdik. Suxbatdan shu narsa malum bo'ldiki, ushbu bolalarning aqliy rivojida oilada yaratilgan sharoit (alohida dars xona, kampyutor, shaxsiy kutibxona, qo'shimcha darslarga qatnash, to'garaklarga qatnash kabilar) bola aqliy kamolatiga sababchi omillardan biri bo'lган. Yana shu narsa malum bo'ldiki aksariyat bolalarni ota-onalari katta yoshda masalan 5-sinf o'quvchisi Qosimova Shahnoza oilada eng kichik farzand. Ota-onasi o'qtuvchi bobo buvilari ham o'qtuvchilik kasbi bilan shig'ullanishgan Shahnozaning fanlardan o'zlashtirishi a'lo uni har bir darsda kuzatganimizda faolligi keng va mushohadali fikrlari bilan ajralib turadi. Har bir savolga mantiqan yondashadi, mustaqil fikrga ega ekanligi yoqqol ko'zga tashlandi. Biz o'rgangan o'quvchilarni barchalarini ota-onalari o'qimishli ekanligi bizni hayratga soldi. Ota-onalar ichida o'qtuvchilar, tibbiyot xodimlari, prokuror, injener, buxgalter va hatto fan nomzodlari bor bo'lganligi yana bir karra yuqoridagi olimlarning fikrlarini isbotladi.

Tajriba yakunida shunday xulosaga keldik.

Inson aqliy taroqqiyoti ko'p jihatdan inson psixikasinitaroqqiyotiga bog'liq. Inson sezgilarining narmal taroqqiyoti, idrok etishning aniq va terangligi, diqqatni ko'lami hajmi va barqarorligi, tafakkurning ser mahsul, ijodkorliligi va mustaqilligi hamda boshqa jarayonlarning shunday taroqqiyi intellekt rivojida juda muhim ekan. Shu bilan ta'lim maskanlaridagi zamonaviy texnik vositalarning mavjudligi, ularni o'quvchilar tamonidan qo'llanilishi, turli to'garak va kulublarga qatnash imkoniyatining borligi, oiladagi moddiy va ma'naviy shart-sharoitlarning yo'lga qo'yilganligi, o'zoro munosabatlarga kirishish uzviyligini taminlash, turli

tadbir va tablovlarda o'quvchilarni ishtirokini taminlash, ayrim narsa va xodisalarga nisbatan qiziqishining ustunligi kabilar intellekt taroqqiyotining muhim jihatni ekanligiga amin bo'ldik.

UMUMIY XULOSALAR

Mamlakatimizda bo'layotgan yangilanish jarayoni kechayotgan hozirgi davrda jamiyat quruvchilari bo'l mish yoshlarni ma'naviy boy axloqan yetuk, intellektual rivojlangan, yuqori bilimli, jismonan baquvvat qilib tarbiyalashga, har tamonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga alohida ahamiyat berilmoqda.

Xar bir shaxsni mustaqil fikr yuritadigan, intellektual salohiyati yuqori, mustaqil aql-idrok va dunyo qarashli etib, shakllantirish muhumdir. Bu muommo hozirgi kunining muammosi xisoblanadi.

Shu maqsaddan kelib chiqib, bitiruv malakaviy ishimizni muammosini o'rGANISH davomida biz tadqiqotlar o'tkazdik va quydagi xulosalarga keldik:

- intelekt muammosi bir qator olimlar tomonidan o'rGANIB kelingan. Intelektni aniqlash rivojlantirish maqsadida olimlar tomonidan turli testlar va metodikalar ishlab chiqilgan. Olimlar tomonidan olib borilgan va xozirgi kunda olib borilayotgan izlanishlar bilan tanishdik, tahlil qildik. Olimlar tomonidan intelektning psixologik asoslarining yetarlicha yoritilganligiga amin bo'ldik. Intelektning tadqiq etilishi haqidagi tushunchalarga ega bo'ldik.

- Intellektual taraqqiyotni aniqlashga oid imperik materiallarni tahlil qilish tomoillari o'rGANILDI. Ya'ni intelekt rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ustida ishlandi. Bu omillarning eng asosiysi inson ongining rivoji ekanligi asoslandi.

- Inson intelekti rivojida bilish jarayonlarning o'mi va ahamiyati o'rGANILDI. Bilish jarayoni turli munosabatlarda ifodalanuvchi, xoxish va extiyojlar maxsuli sifatida vujudga keluvchi, mantiqiy o'zlashtirilgan, aks ettirilgan, Egallangan bilimlarning shakllari o'rGANILDI.

- Intelekt taraqqiyotining inson qobiliyatlar bilan bog'liqligini kuzatdik. Ya'ni matematik qibiliyatlar, adabiy qibiliyatlarning namoyon bo'lishi intelekt taraqqiyotini ilgari surishi yuzasidan fikrga keldik. Shu bilan birga ta'lim faoliyatining, yetarli berilishi, ya'ni o'zluksiz ta'limning intelekt rivojidagi o'rni va ahamiyatini o'rgandik.

- Intelektual testlar va ularning intelekt rivojida tutgan o'rni, testlarning yaratilish tarixini o'rgandik. Shu bilan birga bunday testlarning xozirgi kundagi ahamiyati va qo'llanilishi yuzasidan bilimlarga ega bo'ldik.
- Shu bilan birga intelektni yana chuqurroq o'rganish maqsadida tadqiqotlar olib bordik, maktabdagi pedagogik amaliyot davomida o'quvchilarda olib borilgan tadqiqotlar yuqorida berilgan xulosalarning yaqqol dalili bo'ldi. Kuzatish va o'tkazilgan testlar asosida intelekt rivojini ta'minlovchi imkoniyatlarni aniqladik.

TAVSIYALAR

Ushbu xulosalarga asoslanib quydagi tavsiyalarni ishlab chiqdik:

- Oila muxitida moddiy va ma'naviy shart – sharoitlar yaratish:
- Ta'lif muassasalarida zamonaviy texnika vositalar bilan darslarni tashkil etish:
  - Turli hil tugarak, klublar faoliyat ko'rsatishi va ularda qatnashish imkoniyatini yaratish:
  - Shaxslararo o'zaro muloqot o'rnatishning o'zluksizligi va oilada iliq psixologik hukm surishi:
  - Turli televizion viktorinalar, baxslar, tortishuvlar, zukkolik, ijodkorlik tezkorlik bo'yicha musobaqalar uyushtirishi va ularda qatnashish imkoniyatini yaratish:
  - Ortiqcha informatsiya, xabarlar kulamini kamaytirish (video, aftomat o'yinlar, kompyutir o'yinlar) zararli odatlar bilan shug'ullanishni oldini olish (ichish, chekish, narkotik moddalar):
  - Ta'lif muassasalarida ta'lif - tarbiya tizimini kuchaytirish ayniqsa o'quv faoliti jarayonida tafakko'r mustaqilligini faoliyati jarayonida tafakkur mustaqilligini faollashtirish va mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish:

Bu kabi tavsiyalar inson intelekti darajasini yuqoriga ko'tarilishida muxim bo'lib, ularga amal qilish intelektual saloxiyatni oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbyekiston taraqqiyotining poydyevori. -T.: O'zbyekiston, 1997. –B. 23, 43, 44, 47, 55.
2. Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat – yyengilmas kuch» Toshkyent – 2008 y.
3. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. T.: O'zbyekiston, 2012 yil.
4. Karimov I.A. «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'byekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» Toshkyent – 2009 yil.
5. Karimov I.A. “O'zbekiston buyuk kelajak sari” – Toshket O'zbekiston, 1998 yil.
6. Karimov I.A. “Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz” – Toshkent. 2006 yil.
7. Karimov I.A. “Barkamol avlod orzusi”. Toshkent – 1999y.
8. O'zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbyekiston Ryespublikasida umumiy o'rta ta'limni tashkil etish to'g'risida” gi 1998 yil 5 yanvardagi 203-sonli qarori.
9. Boymurodov N. “Amaliy psixologiya”. Toshkent – 2008 y.
10. Daminov Q. “Psixologik atamalar izohi”. Samarqand – 1994y.
11. F. I. Xaydarov, N. I. Xalilova “Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi”. Toshkent – 2006y.
12. G'oziev E.G. “Psixologiya”. 1994y.
13. Ganobolin F. N. “Psixologiya”. Toshkent – 1976y.
14. Ivanov P. I. “Umumiy psixologiya”. Toshkent – 1967y.
15. Nishanova Z. T. “Bolalar psixologiyasini o'qitish metodikasi”. Toshkent – 2005y.
16. Nishanova Z. T. “Eksperimental psixologiya”. Toshkent – 2006y.
17. Petrovskiy A. V. “Umumiy psixologiya”. Toshkent. “O'qituvchi” – 1992y.
18. X. Ibragimov, U. Yo'ldoshev, X. Bobomirzaev “Pedagogik psixologiya”. Toshkent – 2007 y.

19. Zunnunova D. “Bolangizni bilasizmi?”. Toshkent – 2009 y.
20. Yanovskiy B.G. Programma texnologii formirovaniya i razvitiya tvorcheskogo myshleniya uchashchixsya obshueobrazovatelnyx shkol, shkol-litsyeyev, gimnaziy // Mir psixologii. – 2001. - № 1(25). –S. 252-259.
21. Ching Shirty. My Short List of Essential Teacher Traits. Gifted Education Communicator, vol.32, n3, 2001. – P. 60-61.]
22. Clark B. Growing up gifted. 5 th Ed. Upper Saddle River. — New Jersey: Merrill, 1997. 26.
23. Gifted Development at Schools: Research and Practice. Ed. By Laszlo Balogh, Laszlo Toth. University of Debrecen. Department of Educational and Psychology. — 2001. — 236 p.
24. Beridze. The Problem of Individualization of Education and Attempts to Resolve them in the Pedagogical and Psychological Sciences. 26 may. 2009 yil. www.Gifted children.com
25. Dr. C. George Boeree. Individual, Existential, and Humanistic Psychology. 18 iyul 2011 yil. www.individual education.com.
26. Razvitiye rechevogo obshyeniya u detey doshkolnogo vozrasta s intellektualnoy i rechevoy nedostatochnostyu. 9 mart 2010 yil. www.Intellektual gifts.com